

Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)

Auf den Spuren des mittelalterlichen Palastes der Fürsten von Ilok (Újlaki)

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK/UDC 904:711.424(497.5Ilok)“14”

Primljeno/Received: 25. 03. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 25. 05. 2003.

Prof. dr. sc. ŽELJKO TOMIČIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

institut-za-arheologiju@iarh.htnet.hr

U radu se iznose rezultati sustavnih arheološko-konzervatorskih istraživanja koja su u razdoblju 2001.-2002. provedena na položaju palače knezova Odescalchi u Iloku. Istraživanja su dokazala postojanje pretpostavljenoga monumentalnoga rezidencijskog sklopa, kojega valja poistovjetiti sa srednjovjekovnim dvorom knezova Nikole i Lovre Iločkih (Újlaki) iz 15. st.

Arheološka proučavanja Iloka djelomično su pojasnila vertikalnu kontinuitetu života te tisućljetne aglomeracije na Dunavu. Istodobno su uputila na potrebu kontinuiranih, ciljanih istraživanja njegove prapovijesne, antičke i srednjovjekovne, odnosno novovjekovne arheološke podloge.

Ključne riječi: Hrvatska, Podunavlje, zapadni Srijem, knezovi Iločki, srednjovjekovna palača, profano graditeljstvo, sakralno graditeljstvo, arheološka kronostratigrafija.

Schlüsselwörter: Kroatien, Donaugebiet, westliches Syrmien, Fürsten von Ilok, mittelalterliches Palast (Pfalz), profane Baukunde, sakrale Baukunde, archäologische Chronostratigraphie.

Dunav je u prošlosti bio, parafrizirajući Fernanda Braudella, jedna od svjetskih *pozornica na kojoj su se igrali beskrajni kazališni komadi* (BRAUDEL, 1990., 43.). Ta je *pozornica* određivala odvijanje života kao i njihovih posebnosti. Uzduž te velike prirodne europske *pozornice* odvijao se neprekidan i intenzivan život tijekom prapovijesti, antičkoga, srednjovjekovnoga i novovjekovnog razdoblja. Smjenjivale su se riječne civilizacije koje su cvale uz Dunav - okosnicu života. U nedavnoj prošlosti, u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, na jednom od krvavih prizorišta novije europske i svjetske povijesti, u hrvatskom dijelu Podunavlja mogao se primjerno rekonstruirati model dinamike takvoga života, odnosno smjenjivanja izazova ratnih razaranja i upornog odgovora ponovnim oživljavanjem. Taj je model jasan odgovor, kako je upravo prirodna sredina, na dijelu Podunavlja koji promatramo u našem radu, bila ta stečena prednost što su je, uvijek nanovo, brojne populacije znale oblikovati i prilagođavati vlastitim potrebama. Odabirom posebice pogodnih položaja, raspoređenih uzduž povišene praporne desne obale Dunava, te su populacije od iskona civilizacija izborile odgovore na izazove prirode i stvorile na ovom području *točke dugotrajnog života*. Na tim sigurnim položajima oblikovala su se prapovijesna naselja, potom antičke utvrde limesa na Dunavu, odnosno jezgre srednjovjekovnih gradova. Upravo

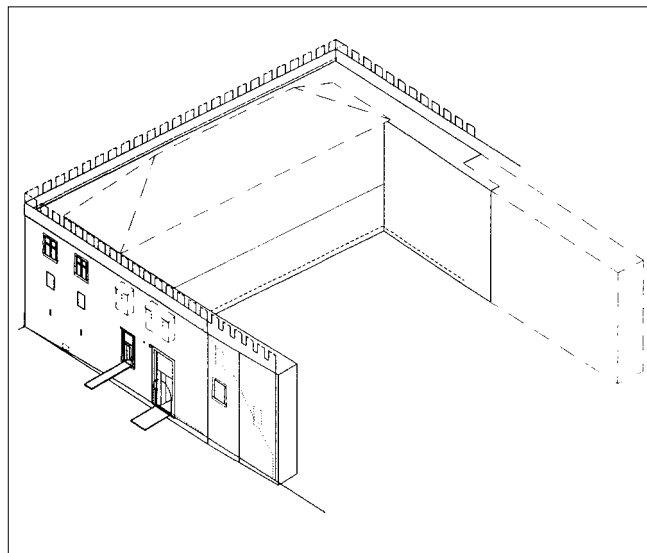
ta važna sastavnica civilizacijske *pozornice* na Dunavu, prisutnost je urbanih aglomeracija koje su, raspoređene, poglavito, uz desnu obalu rijeke od njezina gornjeg toka do ušća u Crno more. Većina tih gradova imaju duboke korijene života koji se mogu pratiti iz perspektive tisućljeća. Interdisciplinarna i multidisciplinarna istraživanje prošlosti na takvim točkama dugoga trajanja, pružaju uvijek pregršt novih i dragocjenih spoznaja koje bitno obogaćuju sliku europske *pozornice* na Dunavu.

Pridružujući se takvim usmjerenim istraživanjima, oblikovao se i interdisciplinarni projekt "Povijesna jezgra grada Iloka" (MEDER, 2000., 155.-157.).¹ U nastavku rada osvrćemo se na prve rezultate sustavnih arheološko-konzervatorskih istraživanja obavljenih tijekom, za sada, prve dvije arheološke kampanje 2001.-2002. godine.

1 Dogovorom Hrvatskoga restauratorskog zavoda, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Konzervatorskog odjela u Osijeku, Instituta za arheologiju, odnosno Muzeja grada Iloka i Grada Iloka, oblikovani su temeljni programski okviri za realizaciju višegodišnjih sustavnih interdisciplinarnih istraživanja u sklopu projekta *Radne zajednice podunavskih zemalja* pod nazivom: "Povijesna jezgra grada Iloka" (MEDER, 2000., 155.-157.). Programski okvir i zadaće tog projekta predstavile su suradničke ustanove, stručnoj publici, okupljenoj u Muzeju grada Iloka 2000. godine u okviru programa znanstvenog skupa, tj. *Kulturnog foruma* Radne zajednice podunavskih zemalja u Vukovaru te godine.

Do 2001. godine Hrvatski restauratorski zavod, potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske, pod stručnim nadzorom Konzervatorskog odjela u Osijeku, obavio je opsežne konzervatorske istraživačke radove na objektu barokne palače knezova Odescalchi u Iloku. Konzervatorski su radovi pokazali slojevitost otkrivenoga arhitektonskog naslijeđa, dokazujući postojanje jasnih tragova srednjovjekovnoga, odnosno novovjekovnog kontinuiteta toga reprezentativnog objekta na istaknutoj koti grada Iloka. Iz tih radova, nadalje, proizašla je potreba promišljanja strategije pristupa veoma zahtjevnim zadacima koji bi obuhvatili arheološko, konzervatorsko i restauratorsko istraživanje, odnosno geomehanička ispitivanja sveukupnoga spomeničkog sklopa. Na temelju rezultata tih istraživanja kao i povijesno-arhivskih proučavanja, uslijedilo bi statičko i graditeljsko saniranje objekata, odnosno vrednovanje i prezentiranje arhitektonskih karakteristika, ne samo palače knezova Odescalchi, već i sveukupnog vrlo bogatoga kulturno-povijesnog naslijeđa Iloka.

Tijekom opsežnih konzervatorskih radova, stručnjaci Hrvatskoga restauratorskog zavoda otkrili su u drugom katu barokne palače knezova Odescalchi, tzv. kasnogotičke križne "češke prozore", odnosno pripadajuće zidove iz 15. stoljeća (HORVAT, 2002.). Otkriveni gotički češki prozori stvorili su mogućnost upućivanja pogleda prema svijetu srednjovjekovlja kojega je, izraženo arheološkim rječnikom, "nadslojilo" novovjekovno razdoblje. Taj svijet mogao se otkrivati samo na dva načina. Međutim, prijašnjim konzervatorskim proučavanjem "nadzemne arheologije" na palači knezova Odescalchi, do određene granice, iscrpljena je jedna od postojećih mogućnosti. Valjalo je, stoga, pristupiti drugoj disciplini, tj.

Sl. 1. Ilok, palača knezova Odescalchi. Stanje prije arheoloških istraživanja. Idealna rekonstrukcija očuvanog dijela i mogućeg izgleda srednjovjekovne palače 15. stoljeća. Iz elaborata Hrvatskog restauratorskog zavoda, Zagreb

Abb. 1 Ilok, Palast der Fürsten Odescalchi. Stand vor den archäologischen Forschungen. Ideale Rekonstruktion des erhaltenen Teils und des möglichen Aussehens des mittelalterlichen Palastes aus dem 15. Jahrhundert. Aus dem Elaborat der Kroatischen Restaurierungsanstalt, Zagreb

sustavnim višegodišnjim arheološko-konzervatorskim istraživanjima, popraćenim prvorazrednom temeljnom dokumentacijom, proučavanjem i vrednovanjem nepokretnoga i pokretnoga arheološkog naslijeđa, odnosno prije svega interdisciplinarnom koordinacijom svih sudionika u okviru projekta "Povijesna jezgra grada Iloka".

Dakle, arheologija je morala kročiti u podzemne strukture palače i očitati njezinu stvarnu slojevitost, tj. ne samo tlocrt nedostajućih dijelova srednjovjekovne palače knezova Iločkih, već prepoznati ukupnu kulturno-povijesnu slojevitost spomeničkog sklopa, uključujući, svakako, njegovu prapovijesnu i moguću antičku stratigrafiju.

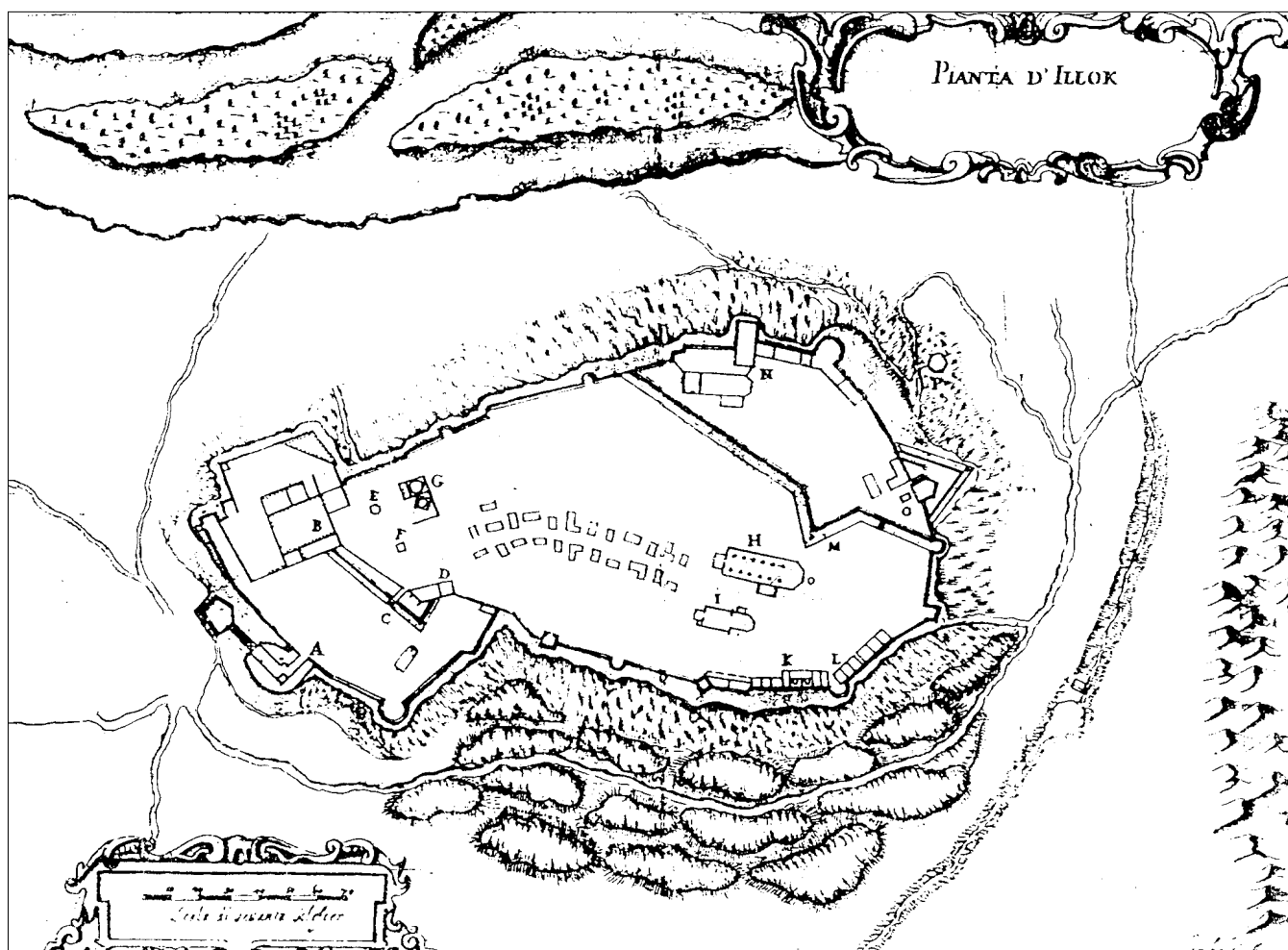
Rezultati tako planiranih arheoloških istraživanja poslužili bi opsežnim restauratorsko-konzervatorskim radovima i promišljanju kasnije prezentacije srednjovjekovne palače knezova Iločkih, odnosno novovjekovne rezidencije knezova Odescalchi.

Naime, odjednom je shvaćena činjenica, kako je oko nekadašnje gotičke jezgre, kvadrnog tlorisa (sl. 1.), *de facto* palače ili kurije vojvoda (knezova) Iločkih, nakon oslobođenja od Turaka (1688.), intervencijom kasnijih vlasnika dvora, rimskih knezova Odescalchi, tijekom 18. stoljeća stvorena barokna "ovojnica". Ta je ovojnica, poput kakva arheološkog sloja, prekrila dvije trećine nadzemnoga, do tada ušćuvanog, korpusa palače. Na taj su način barokno rješenje palače, odnosno arhitektonske intervencije 19. stoljeća, sve do nedavna, prikrivali od pogleda posjetitelja, fizionomiju starijega srednjovjekovnoga gotičkog dvora.

Spoznaje, do kojih su do 2001. godine došli konzervatori, odnosno detalji izvornih ilustrativnih prikaza stanja zatečenog nakon oslobođenja Slavonije i Srijema od Turaka godine 1688., snažno su istaknuli potrebu opsežnih arheoloških istraživanja, posebice sjevernog dijela zelene površine između objekta palače Odescalchi i padine prema Dunavu (HORVAT, 2002.). U tom se prostoru od arheologije s opravdanjem očekivalo rješenje problema sjevernoga krila srednjovjekovne palače.

Boninnijev prikaz Iloka

Radi daljnijega jasnijeg pregleda i općenito praćenja našega arheološkog prikaza, osvrćemo se samo na poneke, najnužnije, povijesne ilustracije, odnosno planove grada Iloka. Prije svega, u obzir smo uzeli nadasve vrijedan ilustrativni prikaz, tlocrt Iloka (*Pianta d'Iloka*) kojega je uz svoj prvi opis Iloka dao 1698./1699. opat Giovanni Boninni, opunomoćeni povjerenik rimskoga kneza Livija Odescalchija (sl. 2.). Iz priloženog se plana razabire infrastruktura snažno utvrđena grada na desnoj, povišenoj obali Dunava. Pored sakralnih objekata, pretežito raspoređenih u istočnom dijelu utvrđenoga *Gornjega grada* Iloka, koje su u novije doba prepoznali arheolozi, povjesničari (ANDRIĆ, 1996.), odnosno povjesničari umjetnosti (VUKIČEVIĆ-SAMARDŽIJA, 1986., 104.-105., 165., bilj. 155; VUKIČEVIĆ-SAMARDŽIJA, 2000.; BUZÁS, 2000.), posebno zanimljivim se iskazuje veliki objekt četvrtastog tlocrta, prikazan u zapadnom dijelu grada. Riječ je, dakako, o dvorcu kojega Boninni detaljnije opisuje u svom drugom opisu iz 1702. godine kao "vojvodski dvorac" (*palazzo ducale*). Objekt je, prema Boninnijevu opisu, dug 129 i širok 120 stopa, tj. oko 42 x 39 m (ANDRIĆ, 2001., 170.).

Sl. 2. Giovanni Bonini: Pianta d'Illok, 1698./9. (Arhiv Odescalchi u Rimu). Izvor: Jačov, 1990., Andrić 2001., 167.

Abb. 2 Giovanni Bonini: Pianta d'Illok, 1698/9 (Odescalchi-Archiv in Rom). Quelle: Jačov, 1990; Andrić 2001, 167.

Palača knezova Iločkih bila je, prema Boninijevu opisu, ukrašena "starim freskama" i "raskošnim prozorima", ali u njegovo doba, dobrim dijelom oštećena.

Problemom srednjovjekovne palače knezova Iločkih u posljednje vrijeme pozabavio se i konzervator Z. Horvat (HORVAT, 2002.).² Na temelju ranije prikupljenih izvora i ilustracija, kao i uspoređivanjem, primjerice, s dvorom Iločkih u Várpaloti, pokušao je ponuditi inačicu moguće idealne rekonstrukcije izgleda kneževske palače Iločkih u Iloku. Dakako, bio je svjestan potrebe arheološke verifikacije ponuđene rekonstrukcije. Problemu palače knezova Iločkih posvetio je pozornost i mađarski istraživač kasnosrednjovjekovnoga vojnoga graditeljskog naslijeđa, L. Gere (GERE, 2000.) Još godine 2000. taj autor doslovno navodi:

"Danas možemo govoriti samo o srednjovjekovnom utvrđenom gradu, jer utvrda Iločkih nije sačuvana. Na zapadnom dijelu grada palača vojvode Augusta Odescalchija stoji na

mjestu gdje je bila utvrda Iločkih. Moćni bačvasti svodovi prizemlja građevine u obliku slova U vjerojatno su srednjovjekovnog podrijetla" (GERE, 2000., 355., sl. 23.)³.

Rezultati arheološko-konzervatorskih istraživanja u 2001. i 2002. godini

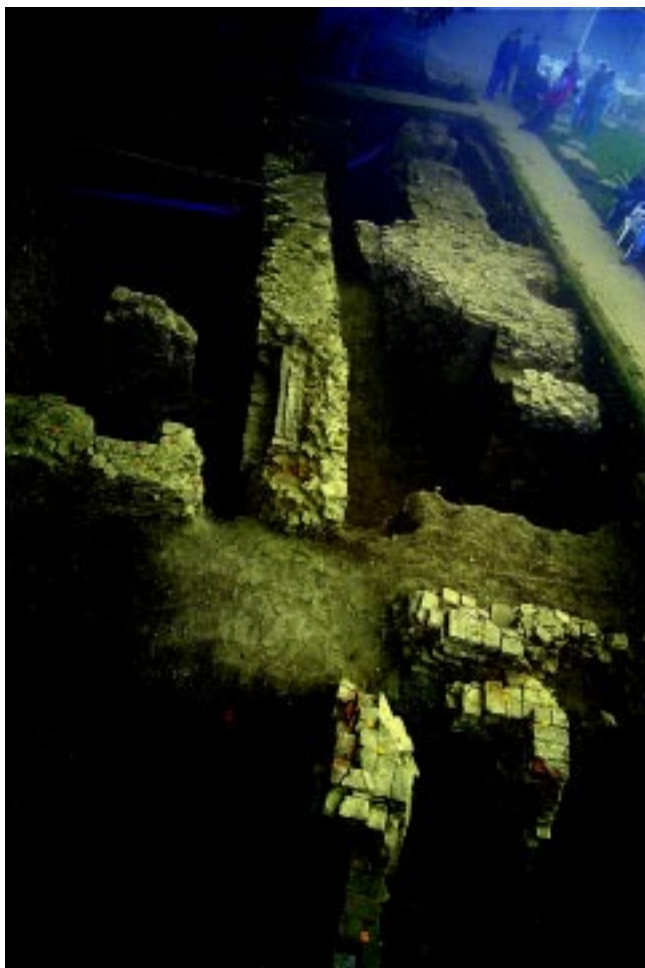
U nastavku se sažeto osvrćemo na rezultate koje je arheologija postigla tijekom prve dvije kampanje istraživanja.

Godine 2001. i 2002. stručna ekipa Instituta za arheologiju obavila je opsežna sustavna arheološka istraživanja, koja su tek načela profesionalnu znatiželju arheologa i, zahvaljujući suvremenoj metodologiji, pročitala djelić prapovijesne i povijesne slojevitosti jezgre grada Iloka. Na površinu su, u pravom smislu tih riječi, izneseni ne samo obrisi jednoga, davno nastaloga reprezentativnoga profanog objekta - srednjovjekovne palače (*lat. curia, curtis, palas, palatium*) knezova Iločkih, već je, što je podjednako važno, potvrđena pretpostavka o tisućljetnoj kronostratigrafiji Iloka, koju su prekrila novovjekovna stoljeća.

Taj je najnoviji, novovjekovni nanos, svakako, bio posebice

2 Za potrebe elaborata Hrvatskoga restauratorskog zavoda dr. Zorislav Horvat je obradio problem palače Iločkih s motrišta vrsnog poznavatelja povijesnoga graditeljstva. Pritom je istaknuo potrebu arheoloških istraživanja na položaju palače Odescalchi. Tekst sličnog sadržaja objavio je u *Prilozima Instituta za arheologiju* 19./2002.

3 Za prijevod s mađarskog dugujemo zahvalnost gospođi Mariji Olić.

Sl. 3. Ilok. Pogled na dijelove gotičke arhitekture otkrivene tijekom arheoloških istraživanja 2001. godine u sjevernoistočnom dijelu palače

Abb. 3 Ilok. Blick auf Teile der gotischen Architektur, freigelegt im Laufe der archäologischen Ausgrabungen 2001 im nord-östlichen Teil des Palastes

sudbonosan, jer je drastično narušio do tada ušćuvani integritet srednjovjekovnoga graditeljskog naslijeđa. Nakon što je rezidencijalni sklop knezova Iločkih turskim osvajanjima 1526. i okupacijom do 1688. godine, dakle tijekom više od stoljeća i pol, doveden u ruševno stanje, očekivala se barokna restitucija nove rezidencije rimskih knezova Odescalchi koja bi, promatrana s našeg motrišta, možda poštivala ranije izvorno stanje objekta. Nasuprot tomu, u 18. stoljeću negiran je ukupni sjeverni dio objekta četvrtastog tlocrta, tj. palače preostale, prema Boninije-
vu planu Iloka, još do svršetka 17. stoljeća.

Tijekom 2001. godine arheološka ekipa Instituta za arheologiju je u mjesec dana istraživanja (od 15. rujna do 15. listopada) uspjela tek naznačiti složenu situaciju, koju je zatekla u prostoru, površine oko 150 m², obuhvaćenom tadašnjim iskopavanjima.⁴ Metodom stratigrafskih jedinica, sustavom istraživanja koji je na području grada Iloka prvi put

⁴ Voditelj sustavnih arheoloških istraživanja u sklopu projekta "Povijesna jezgra grada Iloka", tijekom 2001. i 2002. godine, bio je prof. dr. sc. Željko Tomičić, znanstveni savjetnik Instituta za arheologiju

Sl. 4. Ilok. Gotički masivni zid objekta iz 15. stoljeća, građen od opeka, na podlozi od kamena lomljenca temeljenoj u sloju prapora. Snimio Ž. T.

Abb. 4 Ilok. Gotische massive Backsteinmauer des Gebäudes aus dem 15. Jahrhundert, auf Bruchsteinfundamenten in Ton-sandsteinschicht. Foto Ž. T.

primijenjen, nastojalo se proniknuti u autentičnu situaciju, tj. prepoznavanje arheološkog konteksta i možebitnih nepokretnih i pokretnih nalaza materijalne kulture. Pritom je zapaženo

(Zagreb). U stručnom dijelu ekipe sudjelovali su iz Instituta za arheologiju: asistent mr. sc. Marko Dizdar (prapovijest), mlada asistentica Tatjana Tkalčec (srednji vijek), Daria Ložnjak, stručna suradnica - dokumentaristica i Božena Bartol, fotografkinja. Nacrtnu dokumentaciju vodila je Kristina Jelinčić, dipl. arheolog, dok su u ekipi sudjelovali diplomirani arheolozi: Hrvoje Kalafatić, Siniša Krznar i Tino Leleković, odnosno Maja Grabrović. U radu arheološke ekipe sudjelovalo je, kao pomoćni radnici, 13 djevojaka i mladića iz Iloka. Svim članovima ekipe najsrdačnije zahvaljujemo na velikom entuzijazmu i provjerenom kolegijalnom timskom radu. Veliku pomoć u radu pružili su djelatnici Muzeja grada Iloka: Mato Batorović, v. d. ravnatelj i kustosica Ružica Černi, kojima također iskreno zahvaljujemo. Arheološka istraživanja mogla su se ostvariti isključivo razumijevanjem i novčanom potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske, djelomično Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, odnosno uz stručni nadzor kolege Zvonka Bojčića, ravnatelja Konzervatorskog odjela u Osijeku. U dijelu važnih poslova logistike uključili su se, za zaslugom gradonačelnika Zvonka Draguna, djelatnici "Elektre", odnosno komunalne službe grada Iloka. Svima upućujemo riječi naše zahvalnosti.

Sl. 5. Ilok. Dio srednjovjekovnog gotičkog zida očuvan do visine krovne konstrukcije palače u istočnom njezinom dijelu. Snimio Ž. T.

Abb. 5 Ilok. Teil der gotischen Mauer, erhalten bis zur Höhe der Dachkonstruktion des Palastes in seinem östlichen Teil. Foto Ž. T.

kako je barokni objekt, od kojeg je preostao izduljeni pravokutni tlocrt podrumskog dijela, razorio autentičnu stratigrafiju velikog dijela istraživnog prostora (sl. 3.). Tako je, interpoliranjem spomenutog "baroknog" podruma, *de facto* istočnoga krila palače knezova Odescalchi, razoren, vjerojatno tijekom 18. stoljeća, dio starijeg, tj. gotičkog masivnog zida objekta iz 15. stoljeća, građenog od opeka, na podlozi od kamena lomljenca temeljenoj u sloju prapora (sl. 4.). Podsjećamo kako se dio toga srednjovjekovnog zida očuvao do visine krovne konstrukcije palače upravo u istočnom njezinom dijelu (sl. 5.).

U otkrivenom gotičkom zidu i preostalom oštećenom potpornjaku (*kontraforu*), na sjevernom pročelju nekadašnjeg objekta, tek se naslućivao djelić nekoć impozantne višekratne građevine, tj. reprezentativne palače knezova Iločkih.

Valjalo je, dakako, pričekati na daljnje rezultate složenih arheoloških istraživanja, kako bi se upotpunila predodžba o otkrivenoj srednjovjekovnoj arhitekturi i dobili zadovoljavajuću odgovori u svezi tlocrtne dispozicije. Podjednako se važnim činilo i proučavanje autentičnoga arheološkog konteksta, odnosno mogućih detalja *in situ* koji bi, u konačnici, uz

pokretne nalaze pridonijeli oblikovanju toliko važne slike o kulturno-povijesnoj vertikali života na prirodnoj prapornoj terasi desne obale Dunava.

Arheološkim istraživanjem tijekom prve kampanje planiranih sustavnih višegodišnjih proučavanja podloge jezgre grada Iloka, u 2001. godini, otkriven je veoma zanimljiv pokretni fundus. Naime, u pokretnoj građi koja je, doduše, prikupljena izvan arheološkoga konteksta, poglavito u zapunama određenih ukopa, prepoznati su prapovijesni nalazi keramike iz eneolitika (bakreno doba), potom kasnoga brončanog i starijega željeznog doba. Pored nalaza keramike iz mlađega željeznog doba (latenska kultura), koju valja dovoditi u svezu s boravkom Kelta iz plemenskog saveza Skordiska, zapaženo mjesto pripada relativno brojnim ulomcima tzv. *terra sigillata* keramike koja je, podrijetlom iz germanskih radionica (Rheinzabern) (JELINČIĆ, 2003.), pokretima rimskih vojničkih postrojbi ili trgovinom dospjela i u vojničko utvrđenje - castellum *CUCCIUM* na obrambenoj granici - *limesu*, na desnoj obali Dunava.⁵

Godine 2002. ekipa Instituta za arheologiju organizirala je drugu kampanju arheološko-konzervatorskih istraživanja, koja su za osnovni cilj imala otkrivanje i definiranje tlocrta temelja pretpostavljene kurije, tj. dvora knezova Iločkih u sjevernom dijelu spomeničkog kompleksa, dakle ispred baroknog dvora knezova Odescalchi.

Istraživanja su organizirana od 3. do 29. lipnja 2002. na površini parka između palače Odescalchi i šetališta na sjevernoj strani, okrenutoj Dunavu. Prostor obuhvaćen arheološko-konzervatorskim istraživanjima iznosio je oko 140 m² (sl. 6. i sl. 7.).

Osnovni rezultati istraživanja tijekom 2002. godine (sažetak):

- Otkriveni su ostaci masivnoga sjevernog zida objekta palače, širine 3,20 m, koji su se logički spajali s ostacima arhitekture otkrivene tijekom 2001. godine, a moglo ih se pratiti do dubine 5 m (sl. 8.).

- Duljina istraženog dijela sjevernog obodnog zida palače iznosila je 7 metara.

- Na sjeverni zid objekta naslanjao se masivni gotički potpornjak (*kontrafor*) širine 1,80 i dužine 5 m, na kojega je s istočne strane prizidan neki zid od opeka koji se doima kao okapnica od opeka s vijencem (sl. 9.), ali je vjerojatnije da je naknadno dozidan kao nosivi zid nekakva svoda (kazamat?).⁶

- Konstatiran je dio podrumske prostorije palače s bazama dvaju masivnih četverokutnih, opekama zidanih, pilona, nosača svodova, otesanih uglova (sl. 10.), odnosno izvrsno ušćuvana podnica prekrivena opekama gotičkog formata (sl. 11.). Piloni su temeljeni na podlozi od kamena lomljenca ukopanoj duboko u sloj prapora (sl. 12.).

- U ispuni, izvan otkrivenoga dijela arhitekture, kao nak-

5 Nalazi skupocjene rimske keramike, pored tegula i imbreksa, dokazi su trajnijeg zadržavanja Rimljana, odnosno doista postojanja antičke aglomeracije, koju valja oprezno nazvati *CUCCIUM*. Odgovor na pitanje gdje se nalazio položaj rimskoga vojničkog logora, a gdje pripadajuće onodobno naselje dokazat će, nadamo se, tek buduća arheološka istraživanja.

6 Taj graditeljski detalj nije u potpunosti istražen i protumačen.

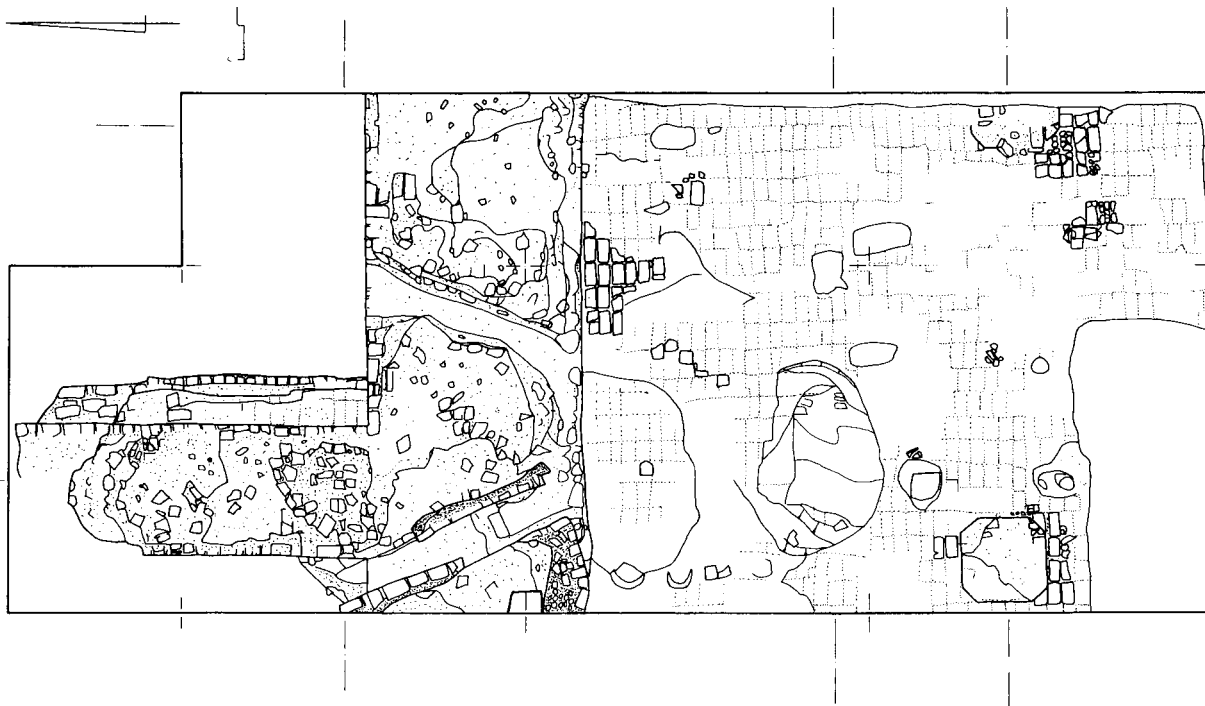

Sl. 6. Pogled iz dvora knezova Odeschalchi prema Dunavu i prostoru arheoloških istraživanja u 2002. godini. Snimio Ž. T.

Abb. 6 Blick aus dem Fürstenhof der Odeschalchi zur Donau und zum Areal der archäologischen Ausgrabungen vom Jahr 2002. Foto Ž. T.

nadni nanos, dakle izvan arheološkog konteksta, pronađeni su brojni pokretni nalazi koji su, jamačno, doneseni iz okoliće palače Odeschalchi, prigodom radova na zatrpavanju ruše-

vina, odnosno uređenju ronđele i okolnog parka. Pritom su otkriveni: ulomci vučedolske, odnosno kostolačke keramike, dvije kamene polirane kalupaste sjekirice, keramički frag-

Sl. 7. Ilok 2002. Tlocrt arheološke sonde s ostacima masivnog sjevernog zida palače i podrumskom prostorijom sa dva kvadratna pilona, prekrivenom gotičkim opekama. Crtež Kristina Jelinčić

Abb. 7 Ilok 2002. Grundriß der archäologischen Sondierung mit den Überresten der massiven nördlichen Palastmauer und dem Kellerraum mit zwei viereckigen Pylonen, gedeckt mit gotischen Ziegeln. Zeichnung Kristina Jelinčić

Sl. 8. Ilok 2002. Pogled na sjeverni zid pročelja palače knezova Iločkih istraživana do dubine od 5 m. Snimio Ž. T.

Abb. 8 Ilok 2002. Blick auf die nördliche Mauer der Stirnseite des Fürstenpalastes von Ilok, erforscht bis zur Tiefe von 5 m. Foto Ž. T.

menti ranobrončanodobne vinkovačke kulture, potom stariježeljeznodobne bosutske kulture (horizonti Kalakača i Basarabi) (LOŽNJAK, 2002.), odnosno posude iz mlađega željeznog doba, tj. latenske kulture Skordiska. Poneki ulomci antičke keramike i tegule upućivali su na postojanje nekoga rimskog objekta koji je prethodno devastiran, poslužio pri zatrpavanju. Srednjovjekovna keramika, ulomci pećnjaka, uz poneki kameni, odnosno metalne projekte i željezne šiljke strelica, dopunjavali su tu šarenu sliku arheoloških nalaza.

- Ispod razine poda podrumske gotičke prostorije palače, kojoj se južni zid, okrenut dvorištu, tijekom istraživanja nije otkrio, jer arheološka sonda nije obuhvatila postojeću površinu recentnog dvorišta, pristupilo se istraživanju autentičnih arheoloških stratuma. U jugoistočnom uglu sonde, do istočnog pilona podrumske prostorije, otkriven je unikatan nalaz ranocarske grobne cjeline s očuvanim rupama od drvene pravokutne grobne arhitekture. Unutar autentičnoga arheološkog konteksta otkriven je grobni inventar (situlaste glinene posude latenoidnih profila, ranoitalska glinena lampica - lucerna, šuplja željezna tuljasta bojna sjekira, dijelovi staklene čaše, novac, poneka ljudska kost), (sl. 13.). Tom je izuzetno dragocjenom i zanimljivom nalazu poklonjen poseban tekst (DIZDAR-ŠOŠTARIĆ-JELINČIĆ, 2003.).

- Ispod ranocarske grobne cjeline, koja se na temelju nalaza može pripisati pripadniku panonsko-keltskog plemena

Kornakata (*CORNACUM* = Sotin) i datirati u početak 1. stoljeća poslije Krista, otkriven je ukopan stariježeljeznodobni jamski objekt s ostacima rupa od kolaca, kućnim lijepom, odnosno ulomcima istodobne keramike bosutske kulture (sl. 14.).

- Uz južnu stranu masivnoga obodnoga sjevernog zida srednjovjekovne palače arheološkim je istraživanjima dosegnuta dubina od 5 m. U jami na tom dijelu arheološke sonde, pored prapovijesnih i srednjovjekovnih predmeta, otkriven je posebice dragocjeni nalaz malenoga koštanog poprsja s glavom (*lat. herma*), na kojoj je kaciga (sl. 15.).⁷

Na ukupan nepokretni i pokretni arheološki fundus osvrnut ćemo se u posebnim studijama koje će, prema specijalnostima suradnika, obraditi probleme prapovijesnoga, antičkoga i srednjovjekovnog naslijeđa Iloka.

7 Prema našem uvjerenju možda je riječ o prikazu lika pretka koji se, u rimsko pogansko doba, nosio o pojasu u kožnoj vrećici. Dakle, možda je riječ o jednom od *Lara*, *Mana* ili *Penata*, tj. predaka nekog Italika koji je tu, na mjestu vojničkog kastela Cuccium, dosegnuo u ranocarsko doba rimsku granicu (*lat. limes*) na Dunavu. Podjednako postoji mogućnost kako statueta prikazuje neku od personifikacija ili neko od brojnih božanstava (možda orijentalnih) iz šarolikoga rimskoga politeističkog panteona. Dakle, otvorene su mogućnosti raznolikog interpretiranja, pa ćemo tom jedinstvenom nalazu obratiti pozornost drugom prigodom.

Sl. 9. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Masivni gotički potpornjak (kontrafor) na sjevernom pročelju palače. Snimio Ž. T.

Abb. 9 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Massiver gotischer Mauerpfeiler an der nördlichen Stirnseite des Palastes. Foto Ž. T.

Otkriće sjevernog krila palače knezova Iločkih

Ovdje ćemo pokušati sažeti spoznaje dobivene tijekom sustavnih arheološko-konzervatorskih istraživanja, obavljenih 2001.-2002. godine na podlozi spomeničkog sklopa dvora knezova Iločkih, odnosno Odescalchi. Te arheološke spoznaje ćemo dopuniti relevantnim povijesnim podacima u svezi s rezidencijom srednjovjekovnih vlasnika Iloka. Na posljetku, naša će se pozornost usmjeriti prema komparativnoj graditeljskoj spomeničkoj građi u kojoj smo prepoznali srodnosti s objektom - palačom, koju u našem radu obrađujemo.

Tijekom proteklih usmjerenih sustavnih arheološko-konzervatorskih istraživanja - pouzdanom metodologijom, iskopavanjem sustavom stratigrafskih jedinica - u sjevernom dijelu dvorišta baroknog dvora knezova Odescalchi otkriven je i dokazan preostatak tlocrta starijega, srednjovjekovnoga stratumu graditeljskog naslijeđa, koji tvori organsku svezu s novovjekovnim rezidencijalnim objektom.

U otkrivenom stratumu prepoznata je masivna, opekom zidana, građevina koja je najvjerojatnije, s obzirom na kamene temelje i širinu (3,20 m) obodnoga sjevernog zida, bila višekatna. Taj otkriveni segment građevine gotičkoga je stil-

Sl. 10. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Podrumska prostorija sa dvije baze stupova. Snimio Ž. T.

Abb. 10 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Kellerraum mit zwei Pfeilerbasen. Foto Ž. T.

Sl. 11. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Podnica podrumske prostorije palače prekrivena gotičkim opekama. Snimio Ž. T.

Abb. 11 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Kellerboden des Palastes, belegt mit gotischen Ziegeln. Foto Ž. T.

skog izričaja, kako to svjedoče: kvalitetno dobro zidani pod podrumske prostorije iz opeka gotičkog formata, masivni četvrtasti zidani piloni, otesanih uglova, odnosno masivni kontrafori (2 komada) od opeka. Otkriveni detalj predstavlja *de facto* sjeverno pročelje i ujedno dio sjevernoga krila palače knezova Iločkih iz 15. stoljeća.

Nakon dvogodišnjih arheoloških kampanja postignut je temeljni cilj arheološko-konzervatorskih istraživanja. Naime, otkriven je dio sjevernoga krila palače, koje je u razdoblju nakon oslobađanja od Turaka, svjesno, vjerojatno intervencijom novih gospodara, knezova Odescalchi, razgrađeno i potom zatrpano. To krilo kao i ukupni objekt zatečeni su potkraj 17. stoljeća u ruševinama,⁸ pa se iz praktičkih razloga u sjevernom dijelu pristupilo razgradnji masivne gotičke arhitek-

⁸ Opat Boninni opisuje stanje nakon oslobađanja od Turaka, ali ujedno i stanje koje su zatekli Turci. Tako smo u tlocrtu dobili kuriju u njezinu izvornom izgledu (na Boninnijevu planu - B) do potkraj 17. stoljeća, do kojeg je jamačno postojala kasnogotička građevina s mogućim elementima rane renesanse. Opisujući crkvu franjevačkog samostana,

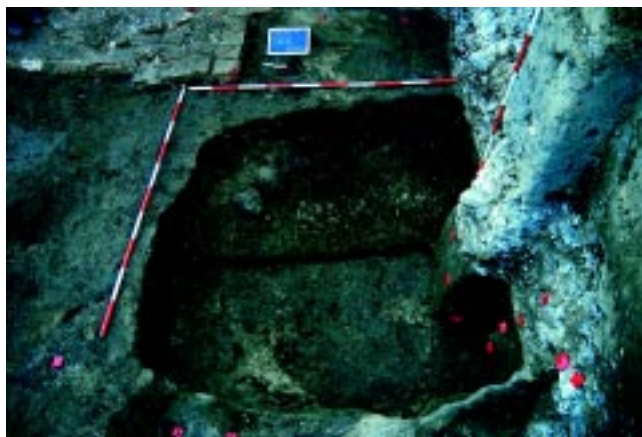
Sl. 12. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Baza masivnog četverokutnog, opekom zidanog, piona otesanih uglova, nosača svodova. Snimio Ž. T.

Abb. 12 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Basen zweier massiver, viereckiger Backsteinpylone mit behauenen Ecken, die die Gewölbe tragen. Foto Ž. T.

ture, možda oštećene i u potresu do određene razine i potom zatrpavanju dubljih, podrumskih prostorija. Na taj je način postignut dvostruki vizualni učinak. Ostvaren je nezaboravan pogled (prospekt) prema Dunavu i prostoru susjedne Bačke na sjeveru, odnosno s površine parka prema jugu, na dvokatni barokni dvorac knezova Odescalchi.

U ispuni, tj. zatrpanim dijelovima podrumskih prostorija svjesno razgrađenog dijela objekta, arheologija je prepoznala brojne pokretne arheološke nalaze iz prapovijesnoga, antič-

oslikanu freskama, Boninni spominje "...visok četvrtast toranj napukao od potresa..." (ANDRIĆ, 2001., 170.). To je važan podatak, jer se, zacijelo, odnosi na potres prije Boninijeva opisa Iloka iz 1702. godine. Podjednako grof Sigmund Joachim von Trauttmansdorff (koji se u Iloku pojavio 20. srpnja 1688.) kao časnik kršćanske vojske, spominje "stari dvorac", dakle profani objekt iz razdoblja do svršetka 17. stoljeća. *Rezidenciju vojvoda od Iloka* spominje 1664.-1665. John Burbury (ANDRIĆ 2001., 166.). Isusovac Bartol Kašić godine 1618. posjetio je Ilok i tamošnjeg sandžak-bega u "nekadašnjem biskupskom dvoru", *de facto* u palači (*in palatio*), tj. srednjovjekovnoj kuriji vojvoda Iločkih (JACOV, 1990.)

Sl. 13. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Nalaz ranocarske grobne cjeline s očuvanim rupama od drvene pravokutne grobne arhitekture. Grobna cjelina je otkrivena u jugoistočnom kutu arheološke sonde ispod gotičke podnice palače. Snimio Ž. T.

Abb. 13 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Fund der frühkaiserlichen Grabanlage mit erhaltenen Löchern von rechteckiger Grabarchitektur aus Holz. Die Grabanlage wurde in der südöstlichen Ecke der archäologischen Sonde unter dem gotischen Palastboden entdeckt. Foto Ž. T.

koga, srednjovjekovnoga i novovjekovnog razdoblja. Valja naglasiti kako je između gotičkih i baroknih zidova, otkrivenih u sondi iz 2001. godine kao i ispod gotičkoga podrumskog poda palače iz 15. stoljeća (sonda iz 2002. godine), u izvornome arheološkom kontekstu, otkrivena nadasve zanimljiva i iskazljiva slika zatečenoga stanja. Naime, otkrivena je djelomično nenarušena uslojenost, odnosno arheološka stratigrafija u kojoj su se mogle prepoznati važne etape iz prošlosti tisućljetne aglomeracije na Dunavu kao i "očitati" zatečena temeljna faktografija.

Primjerice, dokazan je sloj paljevine koji s obzirom na

Sl. 14. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Jama od nastambe iz kasnog brončanog doba otkrivena ispod gotičkog poda palače i ranocarske grobne cjeline. Snimio Ž. T.

Abb. 14 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Grube an Stelle eines Gebäudes aus der Spätbronzezeit, entdeckt unter dem gotischen Palastboden und der frühkaiserlichen Grabanlage. Foto Ž. T.

Sl. 15. Ilok, palača knezova Iločkih 2002. Nalaz malenog koštanog poprsja s glavom (*lat. herma*) na kojoj je kaciga. Snimio Ž. T.

Abb. 15 Ilok, Palast der Fürsten von Ilok 2002. Fund einer kleinen knöchernen Büste mit Kopf (*lat. herma*) und einem Helm. Foto Ž. T.

pokretne arheološke nalaze (keramika) upućuje na mogućí požar, tj. na stradanje nekog naselja u početku starijega željeznog doba. Tom prigodom stradava i nekakav ukopani jamski objekt s jednostavnom drvenom arhitekturom, od koje su otkriveni ulomci glinenog lijepa i tragovi rupa od kolača. Dakle, od 10. do 8. stoljeća pr. Krista postojalo je, na mjestu kasnije srednjovjekovne palače, vjerojatno naselje koje je žrtvom pustošenja i razaranja (VASIĆ, 1987.). Ostave, tj. prapovijesna ukopana blaga kovinskih predmeta toga doba, otkrivene su na mjestu današnjeg Iloka i nedalekog Šarengrada (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968.; VINSKI-GASPARINI, 1973., 185., T. 130. B, T. 131.; VINSKI-GASPARINI, 1983., 665.-667.)

Ispod ili pored tlocrta gotičke palače knezova Iločkih doslovno se stvarala prapovijest i povijest grada koju smo uspješli otkriti samo u detalju, zahvaljujući najnovijim arheološko-konzervatorskim radovima. O povijesnim mijenama koje su trajno obilježile Ilok podjednako doznajemo i iz slojevitoga i stilski raznolikoga naslijeđa, doslovce pohranjenog u jezgri palače, odnosno u postojećoj arhitekturi, koja je u svom nadzemnom dijelu nastavila živjeti od svršetka 17. stoljeća do naših dana. U tu *nadzemnu stratigrafiju* dvokatne palače uspješno su, već prije, kročila konzervatorska istraživanja.

Ustroj i razvoj grada i njegova rezidencijskog objekta - palače

Nadasve pogodan prirodni položaj na visokoj prapornoj gredi, pedesetak metara iznad desne obale velike europske rijeke Dunava, već u prapovijesti, tijekom neolitika, odigrao je presudnu ulogu. U toj tisućljetnoj dubini vremena ponikao

je *Genius loci*, odnosno *konstanta upornog naseljavanja* velikoga prirodnog *tella* (višeslojnog naselja). Smještena između dva prirodna usjeka (*tur.* surduka), naseljavala se ta praporna greda tisućama godina. Neprestano su se smjenjivali, sukladno razdobljima, raznoliki tipovi aglomeracija.

U srednjem vijeku oblikuje se jedno od najpoznatijih naselja urbanog tipa u međurječju Dunava i Save kao i na prostoru Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Važnost tog položaja prepoznata je, svakako, već u prvoj polovini 13. stoljeća kada se, na glavnom posjedu roda Csák, u Iloku (*mađ.* Újlak) na Dunavu, oblikuje sjedište iločke grane te moćne plemićke obitelji (ANDRIĆ, 2001., 112.). Istaknuti predstavnik tog roda, velikaš i oligarh Ugrin "Iločki" (*Vgrinus filius Poch de Wylak*), pristaša Karla I. Roberta, iz kraljevske kuće Anjou, odabrao je za svoje sjedište Ilok. Tu je, kako se to opravdano pretpostavlja, najvjerojatnije na istaknutom vrhu sjeveroistočnog platoa tzv. *Gornjega grada*, izgradio prvu utvrdu (ANDRIĆ, 2001., 116.). Tada je, u Ugrinovo doba, vjerojatno kao njegova zadužbina u kojoj je, jamačno, nakon smrti (1311.) i pokopan, osnovan franjevački samostan (ANDRIĆ, 2001., 118.). Velika okrugla kula na sjeveroistočnom uglu sklopa sadašnjega franjevačkog samostana možda je nekadašnja glavna branič-kula (*donjon*) utvrđenog sjela roda Csáka, prvotnoga, romaničkoga plemićkoga grada. Dakako, tu mogućnost valja tek ispitati arheološkom metodologijom.

Na tom položaju pretpostavljen je i prvi burg Nikole Konta i njegovih nasljednika (HORVAT, 2002., 209.). Godine 1364. kralj Ludovik I. Anjou darovnicom je (nakon izumiranja prijašnjih vlasnika Csáka) predao palatinu Nikoli Kontu grad Ilok (ANDRIĆ, 2001., 132., n. 86.). Potomci Nikole Konta prenijeli su težište posjeda iz Palote, tj. Várpalote, sjeverno od Blatnog jezera, u Ilok u kojem su se dali pokopati (ANDRIĆ, 2001., 140.), vjerojatno u franjevačkom samostanu.⁹

Od 1365., tj. od pretka - utemeljitelja Nikole Konta, do smrti Lovre 1524. godine, tj. izumrća roda Iločkih, dakle puno stoljeće i pol, knezovi borave u Iloku i nose pridjev *de Wylak*.

Upravo na početku 15., posljednjega stoljeća srednjega vijeka spominje humanist Brodarić¹⁰ *nobilissima arx*, tj. iločku utvrdu koja je, zasigurno, mogla postojati u kontinuitetu još od 13. stoljeća, tj. od razdoblja Ugrina iz roda Csák.

Jezgra utvrde Csáka "Iločkih" bila je svakako na nekom od dva moguća pogodna položaja, gdje se tijekom kasnijih stoljeća srednjega vijeka, uvijek nanovo dograđivala i ojačavala pojasevima novih bedema. Mogao je to biti i položaj na kojem su kasnije knezovi Iločki izgradili svoj rezidencijalni utvrđeni sklop, svoju kuriju, tj. palaču (*lat.* palatium). Dakle, bila bi to, lako shvatljiva, konstanta u odabiru najviše prirodne kote iločke zaravni - *Gornjega grada*, ili arheološkim jezikom - *tella*.

9 Palatin Nikola, sin Lovre Tótha (*Sclavus*) vlasnika utvrde Orahovica, prozvan Kont (*tal.* Conte), kao jedan od najvažnijih ugarskih velikaša, radi zasluga, obdaren je od kralja Ludovika I. Anjoua godine 1350. posjedom Palota. Na tom je posjedu kasnije njegov praunuk Nikola Iločki, prije sredine 15. stoljeća, izgradio novu utvrdu Várpalota (ANDRIĆ, 2001., 127., slika na str.131.; FÜGEDI, 1986., 140, Fig. 21., 144.).

10 Stjepan Brodarić iz Slavonije (1480.-1539.) opisao je poraz na Mohačkom polju 1526. Pripada krugu hrvatskih renesansnih književnika (KATIČIĆ, 1999., 91.).

Posebice je sjajno razdoblje, svojevrsno "zlatno doba" Iloka, nastupilo u 15. stoljeću za kneza Nikole Iločkog (oko 1415.-1477.), hrvatskoga, slavonskoga, mačvanskoga bana, transilvanskog vojvode, kralja Bosne i pretendenta na prijestolje Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, opasnog suparnika kralju Matiji Korvinu. Unutar gradskih zidina Nikola Iločki podiže, u zapadnom dijelu utvrde, reprezentativnu palaču, *de facto* "dvor", dostojan bana, vojvode i kralja, kao "*regalibus extructa aedificiis*".¹¹ Ondje, u svom dvoru, podsjetimo se još jednom, kuje i vlastiti novac. Tijekom razdoblja knezova Nikole Iločkog i njegova sina Lovre utvrda se pojačava debelim bedemima od opeke i brojnim (14) kulama. Za opsade Iloka, u doba kneza Lovre Iločkog, godine 1495. spominje Antonio Bonfini, obzidanu *arx* i slabo utvrđeni *oppidum* (ANDRIĆ, 1999., 40., n. 18.).

U podnožju utvrdenoga *Gornjega grada* oblikovao se, vjerojatno sinkrono, tijekom stoljeća Donji grad, tj. podgrađe (*lat. suburbium*), civilno naselje s trgovištem na važnom riječnom prijelazu Dunava. Povezivanjem civilnih i vojnih funkcija oblikovao se Ilok, kao specifična urbana kategorija srednjovjekovne Europe - *grad-utvrda* (ENGEL, 1993.). Utvrda, na povišenoj prirodnoj gredi, kao instrument svjetovne moći, pružala je naselju u nizini zaštitu, ali ga je ujedno i nadzirala. U istočnom dijelu zaravni utvrde uspostavilo se postupno i duhovno središte. Na taj je način u Iloku uspostavljena ravnoteža vojne, civilne i duhovne sastavnice.

Struktura grada - utvrde Iloka određena je topografskom situacijom kao i srednjovjekovnim političkim odnosima. Za ulogu iločke utvrde bio je presudan ukupni kontekst teritorija Podunavlja u europskim odnosima, a u užem, regionalnom smislu - Srijema, to je izuzetno pogodan, zaštićen položaj na desnoj obali Dunava, s nizom točaka koje imaju vojne prednosti. Te prirodne pogodnosti nisu, međutim, kočile razvoj pripadajućega grada, tj. prvotnog naselja u podnožju. Utvrda i grad ostali su povezani, jer su se obje uloge sretno dopunjavale u jednako povoljnim okvirima. Ilok utjelovljuje tip grada uz utvrđeno sjedište na uzvisini, koje je kao cjelina preuzelo fortifikacijski karakter. Taj je utvrđeni gradski brežuljak iznad rijeke imao važnu geostratešku ulogu u svim bitkama.

Glavna utvrda Iloka s rezidencijskim sadržajem nalazi se na istaknutom zapadnom rubu grada-utvrde i kao izolirana fortifikacija uključena je u visokosofisticiran sustav gradskih bedema. Utvrda je imala pregledan obzor i slobodno područje za djelovanje oružja kao i za sve vojne operacije.

Grad u podnožju nije ometao te vojne funkcije za razliku od mnogih europskih gradova-utvrda koji su, uslijed osjetnih gubitaka supstancije (razaranja, povijesne mijene, razgradnja urbane jezgre, pomak središta moći), izgubili važnost i povijesnu fizionomiju grada uz utvrdu. Ilok se održao, jer moderan razvoj nije bitno promijenio njegovu prvotnu srednjovjekovnu strukturu. Grad je razvijao dovoljno trgovine, obrta i drugih svojih funkcija za dugotrajan opstanak.

Feudalna utvrda, sjedište regionalnih dinastija (Csáki, Iločki), pokazuju to poneki bakrorezi, poput citadele ističe se pročeljem grada iznad rijeke, a bila je osigurana kružnom pre-

utvrdom na zapadnoj padini brijega. Utvrda, brojne crkve i velike kule dominiraju krajolikom. Grad i utvrda tvore obrambeno-tehničko jedinstvo, prekrivaju visoki plato i podnožje, a pojas zidina jamči puni nadzor u svim smjerovima.

Usporedno s razvojem i izgradnjom *profanog prostora*, kojemu je težište bilo i ostalo dvor unutar bedema na zapadnoj strani, na spomenutoj velikoj prapornoj gredi oblikovao se u istočnom dijelu grada *duhovni prostor*, opasan srednjovjekovnim bedemima. Tu su duhovnu zonu oblikovali sakralni objekti - velika trobrodna župna crkva Sv. Petra Apostola i dvije gotičke crkve s pripadajuća dva samostana (franjevačka i augustinaca) (sl. 2.). Franjevački samostan, ujedno zadužbina velikaških rodova Csáka i kasnije knezova Iločkih, bio je mjesto posljednjeg počinka niza velikaša i sv. Ivana Kapistrana (MAŽURAN, 1972.; ANDRIĆ, 1996.).

Unutar grada prepoznaju se na Boninnijevu planu stambeni objekti, raspoređeni s obje strane osnovne komunikacije smjera istok-zapad, u smjeru uzdužne osi od istočnih do zapadnih gradskih vrata, odnosno utvrđene palače u zapadnom dijelu platoa (sl. 2.).

Unutrašnji pojas zidina, stalno je pojačavan od 14. st., a u 15. st. dopunjen je vanjskim pojasom i dodatno povišen (HORVAT, 1996.). Obrambene kule kvadratnoga i polukružnog tlocrta istaknute su iz zidnog poteza oba pojasa na razmaku dometa strijela, raščlanjujući zidine u pregledne odsječke. Ranije spomenuta jaka i visoka, vjerojatno, branič-kula kružnog tlocrta, na sjeveroistočnom vrhu zaravni, dominira prirodnim riječnim prijelazom.

Kao obrana prilazne rampe sa sjeverne, dunavske strane, odnosno zapadne kolne ceste služio je sklop dvostrukih vrata. Dvoja vrata s kulama ojačavaju pojas njegovih zidina i ostavljaju dojam agresivne obrane prilaza utvrđenoj palači.

Palača knezova Iločkih - udobna "utvrđena kuća"

Veduta srednjovjekovnog Iloka iz 17. st. pokazuje izgled monumentalnog objekta - rezidencijalne palače (sl. 2.). Glavna zgrada, utvrđeni dvorac, tradicionalno označena kao "donjon", nastala je vjerojatno još tijekom 14. st. na rubu ravnjaka iznad Dunava. Tlocrtom se iskorištavaju zadane granične linije brijega na kojem počiva utvrda, raspoređujući prostorne skupine u tri (nekoć četiri) dvokatna krila, dostupna iz dvorišta i ulaza smještenog s istočne vanjske strane zidova. Riječ je o pravokutnom tlocrtu palače s dvije etaže, naglašenim ulazom i bez vidljivoga krova. Unutar tlocrta dvorišta palače smješten je kamenom zidani zdenac. Veliki (križni) prozori na vanjskim zidovima jasno upućuju na pomak prema stambenoj gradnji. Odlika je sklopa palače pravilnost tipična za kaštele, čime se najavljuje tip renesansnog dvorca.

Hodnici, vjerojatno obrambenog karaktera, bili su tehnički vješto povezani s obodnim zidovima palače. Istinsku obrambenu funkciju prilaza osiguravala je kula s "vučjom jamom", neposredno uz ulaz u palaču (sl. 2.).

U prvom katu palače mogle su biti, sukladno analognim primjerima, kneževe prostorije, tj. prijemna dvorana, a u drugom katu manje stambene prostorije poredane u nizu, izravno povezane s vratima.

Palača knezova (vojvoda) Iločkih u Iloku ostala je, doduše, "utvrđena kuća" s određenim obrambenim značajkama,

11 Renesansni opisivač Olahus, Hungaria - Athila, 16. u ANDRIĆ, 1999., 39., n. 15.

no prije svega je planirana za diferencirano i udobno stanovanje. Obranu te palače u većoj mjeri preuzeo je vanjski sustav zidova, rovova, jaraka, bastiona, galerija i kula. Kasnije se, uporabom vatrenog oružja, protivnik zadržavao još na većoj udaljenosti.

Tijekom osmanske okupacije preostala je ruševina toga dvora, koju u svom *Itinerariumu* 1608. godine zorno opisuje Maximilian Prandstätter, navodeći njezino jadno stanje (ANDRIĆ, 1999., 40., n. 20.). Konačno, u 18. stoljeću na temeljima dvora knezova Iločkih izgrađena je barokna palača knezova Odescalchi.

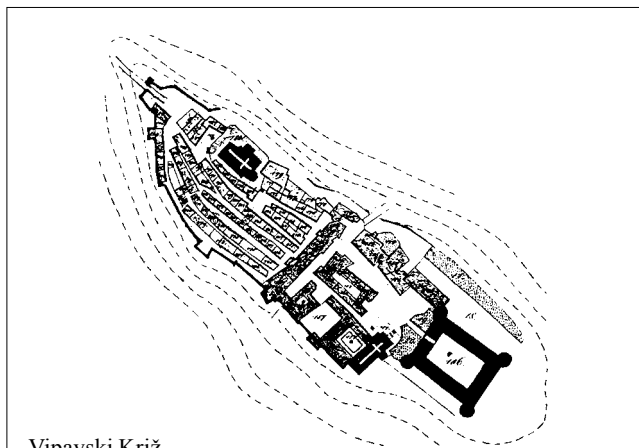
U srednjovjekovnom Iloku, izduljenoga urbanog tkiva, ekscentričnoga linearnog rasta, poput, primjerice, srednjovjekovnih europskih gradova Carcassona, Berna, Edinburgha i Vipavskog Križa (sl. 16.),¹² oblikuju se, dakle, dvije usporedne konstante - svjetovna (dvor feudalca) i duhovna (sakralni objekti). To je, dakako, bitna odrednica u promišljanju svih budućih arheološko-konzervatorskih istraživanja na području grada Iloka, jer su upravo te dvije konstante određivale kulturno-povijesnu slojevitost života. Te dvije zone zavrjeđuju posebnu pozornost i valja ih obuhvatiti sustavnim višegodišnjim, dobro osmišljenim i usmjerenim arheološkim istraživanjima. Od tih istaknutih arheoloških područja očekujemo slojevitu obavijest o prapovijesti i povijesti iločke gradske jezgre.

S jasnim razlogom, upravo ispod ili uokolo otkrivene palače knezova Iločkih, valja dakle, promatrano u dubini prošlosti, očekivati i prvi srednjovjekovni palas - ranogotički dvor Nikole *Konta*, a potom i njegovih potomaka tijekom 14. i 15. stoljeća. Taj se dvor tijekom više od stoljeća i pol preobrazio, sukladno gospodarskoj moći njegovih vlasnika - knezova Iločkih, ali i modnim tendencijama srednjega vijeka. Stoga je i oprema takve palače bila zrcalna slika statusa knezova kao i mijenjanja ukusa, odnosno stilskih izričaja sukladnih onodobnim europskim trendovima.

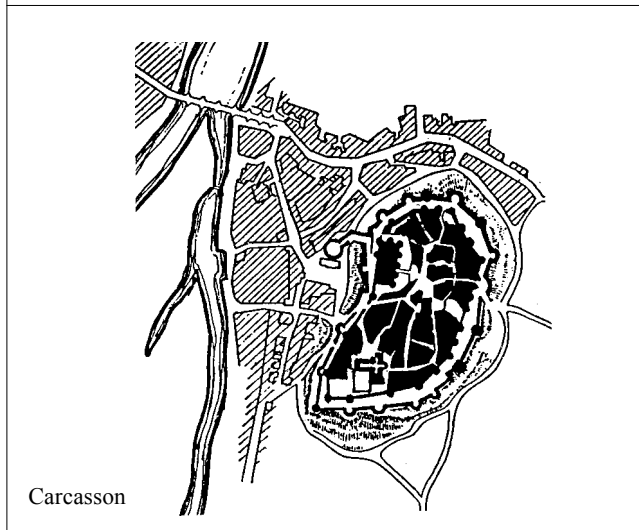
Graditeljski projekti palača za vladavine kraljevske kuće Anjou, zatim Sigismunda Luksemburškog te Matije Korvina

Podsjetimo se još nekih važnih činjenica u svezi graditeljskih projekata palača iz razdoblja vladavine kraljevske kuće Anjou u Ugarskoj, odnosno potom u epohi cara Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.) i, konačno, kralja Matije Hunyadija *Korvina* (1458.-1490.). Na svršetku tog zanimljivog izleta u prošlost u potrazi za izgledom palača, shvatit ćemo važnost otkrića tlocrta zaboravljenog projekta reprezentativne rezidencije, tj. palače knezova Iločkih.

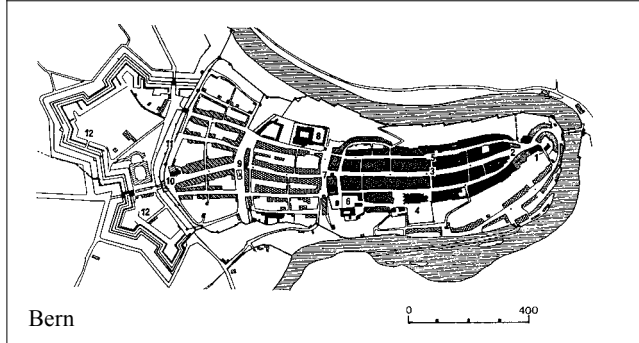
Graditeljski projekti rekonstrukcije u doba kralja Karla I. Anžuvinca (1308.-1342.) nisu bili označeni samo političkom konsolidacijom, već i ukupnim gospodarskim usponom kraljevstva zbog porasta rudarstva (zlata i srebra), reforme novčarstva i uvođenja stabilne ugarske zlatne monete (FÜGEDI, 1986., 118.). Politika stjecanja i donacija ugarsko-hrvatskog kralja Karla I. Anžuvinca bila je tako uspješna da je kruna raspolagala s devedesetak utvrda (FÜGEDI, 1986., 113.-114.).

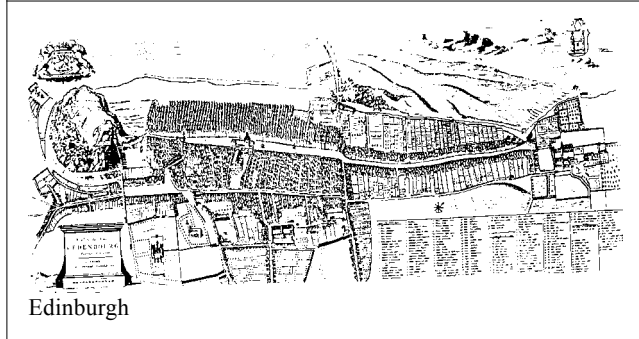
Vipavski Križ

Carcasson

Bern

Edinburgh

Sl. 16. Usporedba srednjovjekovnog grada Iloka s europskim gradovima Bernom, Carcassonom, Edinburghom i Vipavskim Križem. Prema MILIĆ, 1995.

Abb. 16 Das mittelalterliche Ilok im Vergleich zu den europäischen Städten Bern, Carcassone, Edinburgh und Vipavski Križ. Nach MILIĆ, 1995.

12 MILIĆ, 1995., 83. (sl. 78. - Vipavski Križ), 93. (sl. 94. - Bern, sl. 95. - Edinburgh), 98. (sl. 103., sl. 105. - Carcassone).

U doba Ludovika I. (1370.) Poljsko kraljevstvo je personalnom unijom pridruženo Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Tako je ostvareno jedinstvo prostora od Baltika do Jadrana.

Donacije ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. Anžuvina (1342.-1382.), bile su oprezne kao i one njegova oca. Među onodobnim plemićkim obiteljima - magnatima s više utvrda bili su: Lackovići, Szécsényi, Drugethi i Konti, koji nisu smjeli stvoriti lance posjeda s utvdama, poput nekih ranijih rodova (Csáka i Borsa). Samo su njegovim najomiljenijim slijednicima, primjerice, Lackovićima (*mađ.* Lackfi) darovana tri burga. Lackovići su dobili Čakovec (*mađ.* Csáktornya), Štrigovu (*mađ.* Sztrigó) i Döbrököz, naslijedom Simontornya, a izgradili su utvrdu Tata.

Druga dobro obdarena obitelj bila je ona Konta, kasnije zvana Iločki, tj. Újlaki, koja je na dar dobila tri utvrde, a jednu je izgradila sama. Iločki su dobili od kralja Bátorkö (= *Hrabri kamen*), utvrdu iz 13. st. na strmom, teško pristupačnom brijegu sjeverno od Blatnog jezera i utvrdu Temetvény u današnjoj Slovačkoj, a izgradili su, također u Slovačkoj, utvrdu Galgóc (Hlohovec - Glogovec) (FÜGEDI, 1986., 114., n. 87.). Utvrde Konta (Galgóc i Temetvény) sjeverno od Dunava bile su okružene kraljevskim tvrđavama, kako ne bi bile opasnost za vladara.

U 14. st. je dotadašnja arhitektura drveta u utvdama zamijenjena kamenom, za što su dozvole izdavali anžuvinski kraljevi, kako to pokazuje primjer utvrde Újvár iz Slavonije (FÜGEDI, 1986., 116., n. 97.).

Drugi znak mirnog razdoblja anžuvinske vladavine bila je veća pozornost poklonjena komforu i pogodnosti za stanovanje. Za razliku od skromnih dvorova u 13. st., tijekom 14. st. u gradovima nastaju novi rezidencijalni blokovi s velikom dvoranom i često privatnim kapelama. Kasteli 14. st. ne sastoje se samo od fortifikacije, već i od drugih građevina - dvorane i kapele, što predstavlja status, moć i bogatstvo njihovih vlasnika.

Oprečnost između obrambene i stambene namjene poseban je problem srednjovjekovne gradnje utvrda. Utjecaj gradnje na arhitekturu odraz je strukture feudalnog društva: osvajanje, potvrđivanje i povećavanje moći, što zahtijeva neprestanu prilagodbu ratnoj tehnici. Utjecajan i visok položaj u društvu tražio je, pak, "staleški prikladan" način života u reprezentativnim dvorcima i palačama.

Utvrđeni dvorci uspostavili su novu ravnotežu funkcije stanovanja i obrane.

U mnogim se slučajevima razdvajaju sustav obrane i stambena gradnja. Obranu preuzima vanjski sustav zidova, rovova, jaraka, bastiona, galerija i kula sa strjelnicama. Vatrenim oružjem protivnik se zadržava na većoj udaljenosti. Stambena zgrada ili palača ostaje, doduše, "utvrđena kuća" s određenim obrambenim značajkama, no prije svega su planirane za diferencirano i udobno stanovanje.

Gospodarsko i političko stanje u doba Anžuvina odražava se i u izgradnji utvrda. Neke od primjera gradnje utvrđenih palača posebice izdvajamo radi nužne usporedbe s dvorom knezova (vojvoda) Iločkih.

Prikazi utvrđenih palača u Diósgyőru i Zólyomu

Utvrda Diósgyőr, nastala je uzduž ceste za Krakov u kojoj je kralj Ludovik I. godine 1360. izgradio potpuno novu palaču (FÜGEDI, 1986., 118.) (sl. 17.). Objekt palače bio je dvokatni pravokutnik, sa 60 m visokim kulama na sva četiri ugla objekta, koji je okruživao dvorište površine oko 600 m². U podrumu su bile prostorije za posluhu i za gospodarske potrebe, gornji kat je pripadao kraljevskoj obitelji, gdje je bila široka dvorana (13 x 25 m) s dvije lađe, velikim kaminom i kapelicom s više prostorija. Pristup ophodnom hodniku na bedemu (*njem.* Wehrgang) bio je iz trećeg kata kula. Dvor je imao vanjsku fortifikaciju sa četiri dvostruke kule. Ugarski autori u projektu Diósgyőra vide utjecaj, vjerojatno nekog *Ambrosiusa muratora* iz Francuske (FÜGEDI, 1986., 118., n. 105.).

Druga anžuvinska utvrda Zólyom (Zvolen) (sl. 18.) građena je godine 1370. na brijegu, na rubu naselja i slijedila je primjere francuskih i talijanskih urbanih palača (FÜGEDI, 1986., 118.). To je također četverokutna građevina, otprilike sličnog opsega kao Diósgyőr, ali ima samo dvije kule na istočnom krilu s ulazima iz kraljevskih prostorija. Utvrda Zólyom ima vanjski pojas fortifikacije. Manje prostorije podrumskog kata, kraljevska kapela i velika dvorana za prijem odgovaraju Diósgyőru (FÜGEDI, 1986., 118., n. 106.). Zólyom je jedinstveni tip srednjoeuropskog dvorca (*fr.* châteaux) iz 14. st..

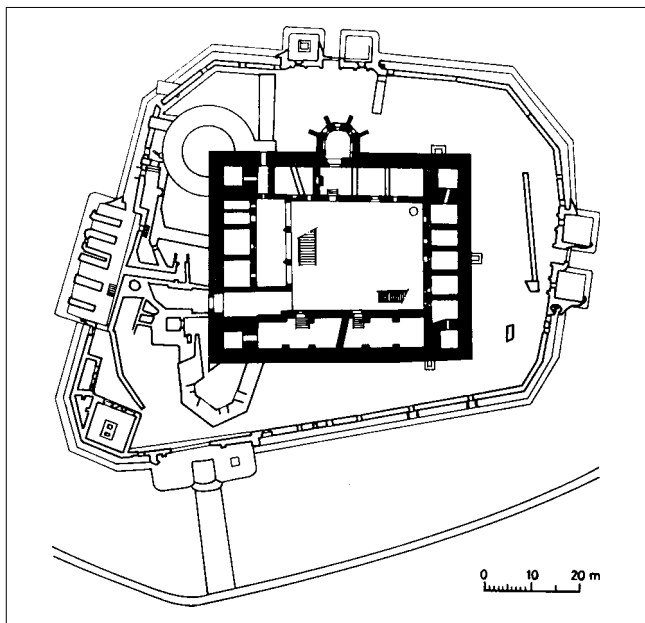
Primjer kralja Ludovika I. kopirali su, dakako, onodobni moćni feudali. Takva su nastojanja Lackovića na njihovoj utvrđi Tata u kojoj se primjećuju utjecaji talijanskih palača (FÜGEDI, 1986., 119., n. 107.).

U doba cara Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.), ugarsko-hrvatskoga kralja, nastupio je socijalni i politički uspon aristokracije - oligarha, što je zasjenilo krunu (FÜGEDI, 1986., 145.). Sigismund je za prijestolnicu odabrao grad Budu, gdje je, unutar utvrde, izgrađena njegova raskošna nova palača. Talijanski humanist A. de Bonfinis, koji je potkraj 15. st. posjetio Budu nazvao je tu građevinu *magnificia Sigismundi aedificia* (FÜGEDI, 1986., 130., n. 29.).

Sigismund je podjednako iz temelja obnovio i palaču u Višegradu (BUZÁS, SZÓKE, 1991., 1992., 146.) (sl. 19.), a utvrdu Tata preuredio je u dvorac s četiri ugaone kule, tipa Diósgyőr - Zólyom. Konačno, iz reprezentativnih, ali i obrambenih razloga (husitski ratovi) Sigismund je rekonstruirao Bratislavu (Pozsony) kao ključnu utvrdu unutar koje je svrsi služila rezidencija, koju su osmislili češki, bavorski i austrijski kraljevski arhitekti (FÜGEDI, 1986., 132.). Palača je nepravilnoga četverokutnog tlocrta, slična onome kod Zólyoma, a bila je okružena bedemima i imala je jednu kulu (FÜGEDI, 1986., 132., Fig. 19.) (sl. 20.).

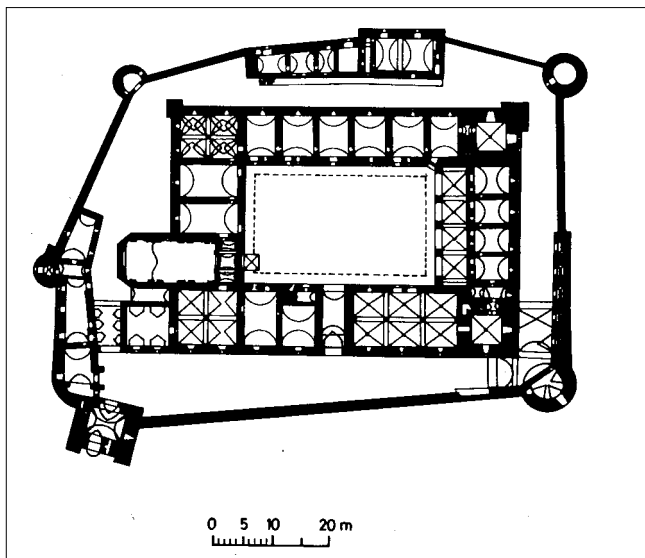
Rekonstrukcija ugarskih utvrda (dvoraca) tijekom 15. st. bila je karakterizirana rezidencijalnom i reprezentativnom funkcijom, a ne bitnim promjenama u obrani. Bilo je to razdoblje kasnogotičkoga stilskog izričaja i pobjedničkog hoda renesanse koja je upravo na dvoru kralja Matije Hunyadija Korvina (1458.-1490.) dosegla punu afirmaciju i procvat.

Najljepši primjer rezidencijalne izgradnje u 15. st. predstavlja palača kralja Matije Korvina u Višegradu (*mađ.* Viseg-

Sl. 17. Plan grada Diósgyőra sa središnjim objektom palače. Prema CZEGLÉDY, 1975.

Abb. 17 Stadtplan von Diósgyőr mit zentraler Palastanlage. Nach CZEGLÉDY, 1975.

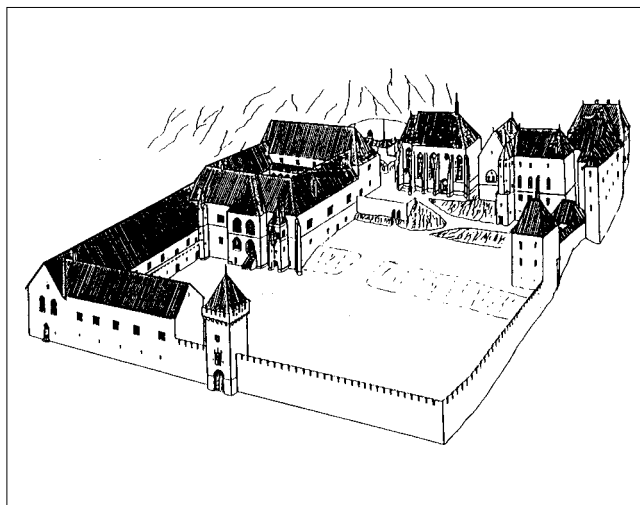

Sl. 18. Plan grada Zólyoma (Zvolen) sa palačom. Prema MENCLOVÁ, 1954.

Abb. 18 Stadtplan von Zólyom (Zvolen) mit Palast. Nach MENCLOVÁ, 1954.

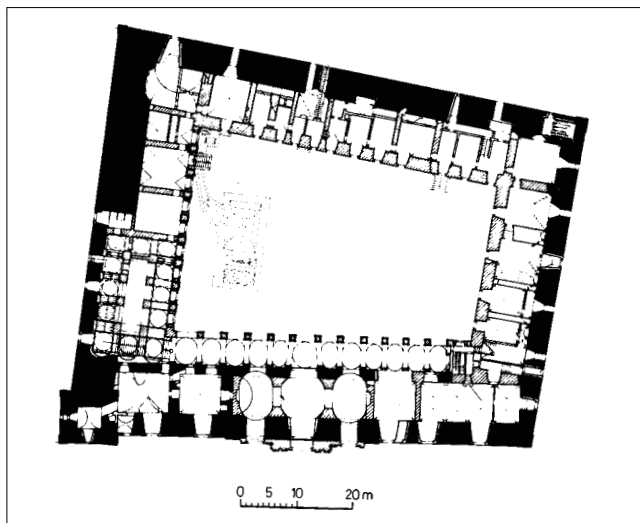
rád) nad Dunavom (sl. 21.-sl. 23.).¹³ Taj je veliki europski vladar oko 1476. otpočeo s temeljitom obnovom palače i gornje utvrde - burga, Višegrada (BUZÁS, SZÓKE 1990., 147., Fig. 13.- 15.; Fig. 19.- 20.). Dakako, taj jedinstveni primjer u ono-

¹³ Ondje je, prije, u posljednjoj trećini 14. st., u doba vladavine Ludovika I. (1342.-1382.), iz kraljevske kuće Anjou, nastala nova palača pravilnoga četverokutnog tlorisa, veličine 120 x 120 m. Unutar te nove anžuvinske kurije polovicu tlorisa zauzimali su veliko dvorište za prijem gostiju, odnosno raskošna dvorana (BUZÁS, SZÓKE, 1990., 146., Fig. 9.). Daljnja velika rekonstrukcija rezidencijalnog sklopa s palačom u Višegradu uslijedila je u doba cara Sigismunda Luxemburga (1387.-1437.), vjerojatno oko 1410. godine (BUZÁS, SZÓKE, 1990., 146., Fig. 12.).

Sl. 19. Rekonstrukcija izgleda kraljevske palače u Višegradu iz doba Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.). Prema BUZÁS, SZÓKE, 1990., sl. 12.

Abb. 19 Rekonstruktion des königlichen Palastes in Visegrád aus der Zeit von Sigismund von Luxemburg (1387-1437). Nach BUZÁS, SZÓKE, 1990, Abb. 12.

Sl. 20. Bratislava (mađ. Pozsony), tlocrt gotičke palače Sigismunda Luksemburškog (1387.-1437.). Prema FÜGEDI, 1986., sl. 19.

Abb. 20 Bratislava (ung. Pozsony), Grundriß des gotischen Palastes von Sigismund von Luxemburg (1387-1437). Nach FÜGEDI, 1986, Abb. 19.

dobnom okruženju bio je poticajan za ambiciozne magnate diljem Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva.

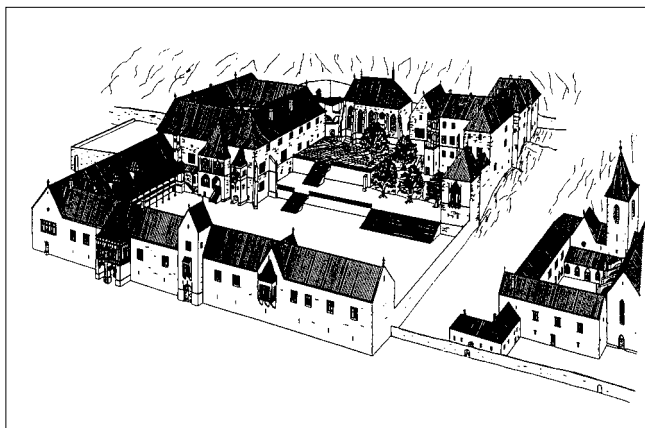
Status aristokracije u doba vladavine kralja Matije Korvina odražavale su, pored ostaloga, veće i znatno komfornije dvorane, zatim umjetnička dekoracija, raskošni heraldički prikazi. Fügedi pretpostavlja kako su magnati željeli oponašati kraljevski uzor u tlocrtima, ali i u opsegu (FÜGEDI, 1986., 132.). To je doba kada, primjerice, Kanizaji (mađ. Kanizsai) grade palaču u Kismartonu (Eisenstadt) (FÜGEDI, 1986., 132.; FELD, 1990., 31., Fig. 6.) (sl. 24.), odnosno u Kanizsi

(VÁNDOR, 1990., 179., Fig. 2.) (sl. 25.)¹⁴, Gorjanski (*mađ.* Garai) u utvrdi Siklós, Firentinac Filippo (*Pipo*) Scolari u Ozori (FELD, 1990., 31., Fig. 7., Fig. 14.) (sl. 26., sl. 27.)¹⁵, a Konti (Palotai), kasniji Iločki (*mađ.* Újlaki), preuređuju ladanjsku kuću Várpalota u četverokut s četiri ugaone kule (FÜGEDI, 1986., 144.) (sl. 28.).

Poznato je kako Konti, odnosno Iločki (Újlaki) (FÜGEDI, 1977., 105.), sele u mirnim desetljećima 14. st. iz romaničkog burga Bátorkő (13. st.) u svoju rezidenciju, tj. palaču, kulu i kapelu okruženu zidinama u nizini (FÜGEDI, 1986., 140., n. 73.). Tu nastaje novo središte njihova dominija Várpalota (= *Grad-palača*) (GERGELYFFY, 1967., 259.-278.; FÜGEDI, 1986., 140., n. 74.; CSABA, 1990.). Posebno zanimanje u Várpaloti pobuđuje objekt palače Nikole Iločkog (1415.-1477.), na kojem se primjećuje nepravilan kvadratni tlocrt, središnje četvrtasto dvorište, izduženi branjeni ulaz, brojni kontrafori (sl. 29.) između kojih se raspoređuju “češki” prozori (sl. 30.).

Zaključna razmatranja

Ilok je kao rubna točka na kasnosrednjovjekovnom zemljovidu Europe, ugrožen skorom islamskom ekspanzijom s istoka, posebice tijekom i potkraj 15., tj. posljednjega stoljeća srednjega vijeka i na pragu novog vijeka, snažno participirao s onodobnim središtima moći. Otkriveni detalji reprezentativne kasnosrednjovjekovne profane arhitekture - iločke

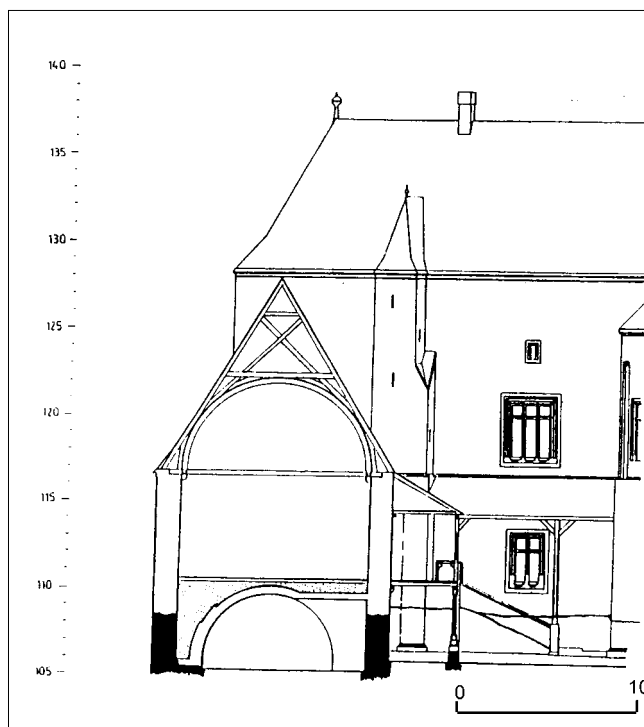

Sl. 21. Rekonstrukcija izgleda kraljevske palače u Višegradu iz doba Matije Korvina (1458.-1490.). Prema BUZÁS, SZÓKE, 1990., sl. 13.

Abb. 21 Rekonstruktion des königlichen Palastes in Visegrád aus der Zeit von Matthias Corvinus (1458-1490). Nach BUZÁS, SZÓKE, 1990, Abb. 13.

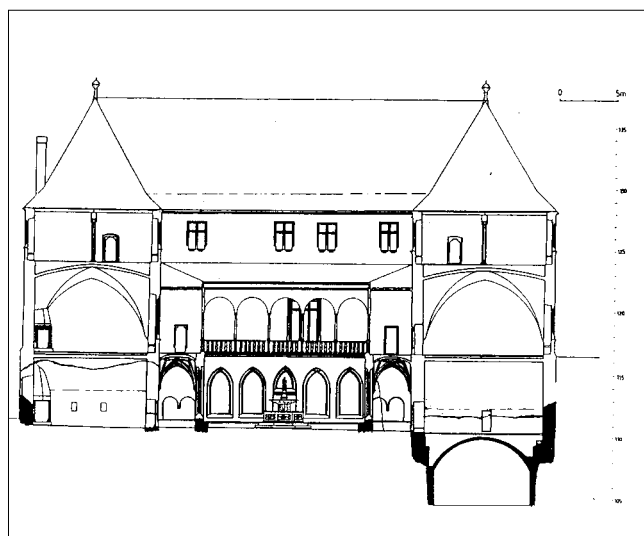
14 U pisanim izvorima 15. st. opisuje se unutar jezgre kasnosrednjovjekovne utvrde u Kaniži (*mađ.* Kanizs), danas Nagykanizsa, palača koju je još prije 1393. vjerojatno kao svoju rezidenciju sagradio Nikola Kanižaj (*mađ.* Miklós Kanizsay). Zanimljiva je pojava brojnih kontrafora na obodnom zidu palače koja je analogna dvoru knezova Iločkih u Iloku.

15 Firentinac Filippo Scolari (1369.-1426.), kao izuzetna pojava srednje i jugoistočne Europe početkom 15. st., postao je 1404. godine komes Temišvara, odnosno organizator obrane protiv Turaka na Dunavu. U Temišvaru i Ozori sagradio je raskošne palače. Suvremeni pisani izvori uspoređuju raskošni kaštel u Ozori sa kraljevskim dvorcem u Višegradu (HAŤEGAN, 1990., 269.).

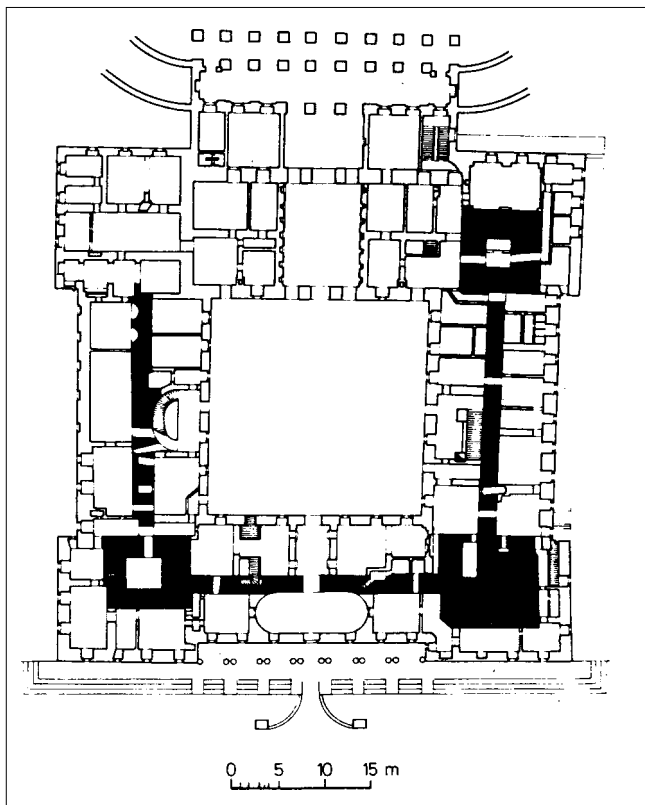
Sl. 22. Višegrad, presjek velike dvorane kraljevske palače Matije Korvina (1458.-1490.). Prema BUZÁS, SZÓKE, 1990., sl. 14.

Abb. 22 Visegrád, Querschnitt des großen Saals des königlichen Palastes von Matthias Corvinus (1458-1490). Nach BUZÁS, SZÓKE, 1990, Abb. 14.

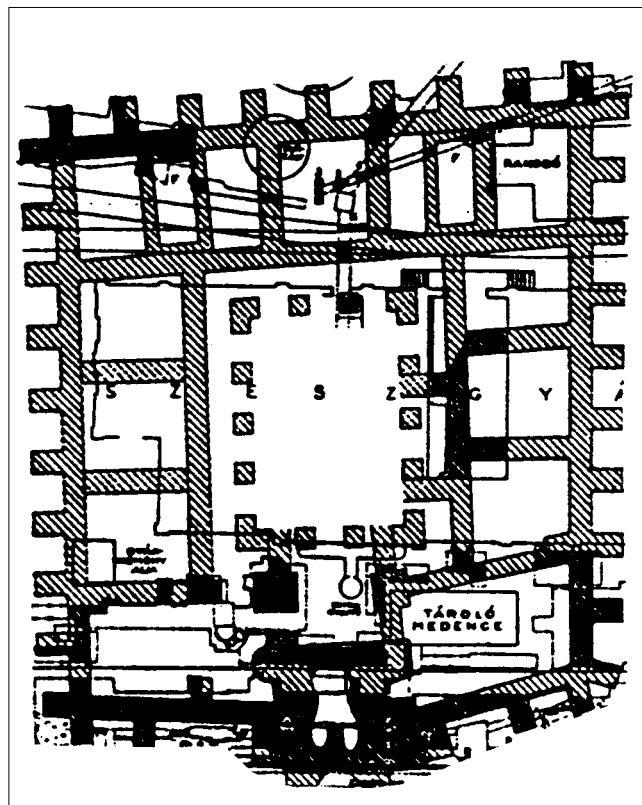
Sl. 23. Višegrad, presjek (sjever – jug) kraljevske palače Matije Korvina (1458.-1490.). Prema BUZÁS, SZÓKE, 1990., sl. 14.

Abb. 23 Visegrád, Querschnitt (Nord-Süd) des königlichen Palastes von Matthias Corvinus (1458-1490). Nach BUZÁS, SZÓKE, 1990, Abb. 14.

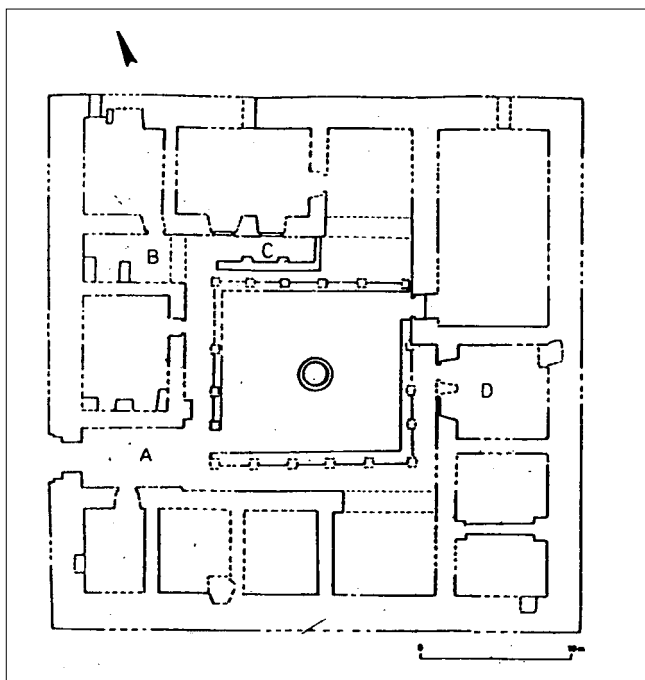
Sl. 24. Tlocrt gotičke palače Kismarton (Eisenstadt) unutar barokne građevine. Prema FÜGEDI, 1986., sl. 22.

Abb. 24 Grundriß des gotischen Palastes Kismarton (Eisenstadt) innerhalb des Barockgebäudes. Nach FÜGEDI, 1986, Abb. 22.

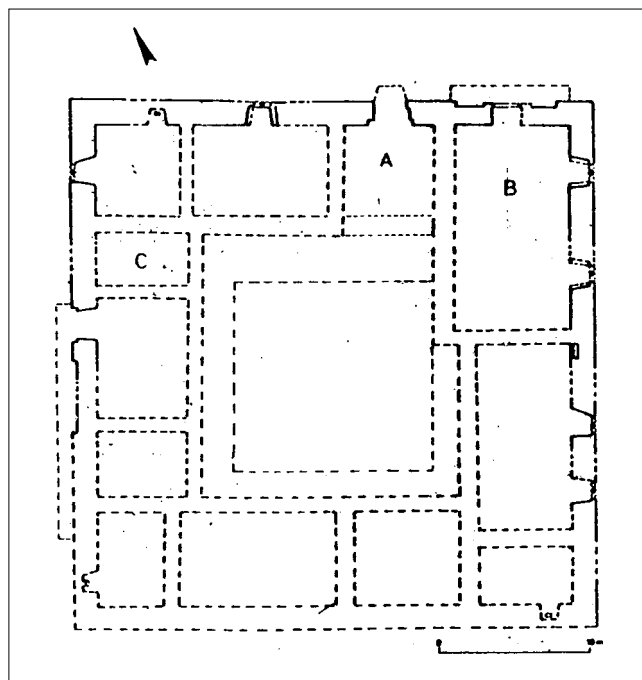
Sl. 25. Tlocrt utvrde - palače Kanizsa. Prema MÉRI, 1988. i VÁNDOR, 1990., sl. 2.

Abb. 25 Grundriß der Festung - des Palastes Kanizsa. Nach MÉRI, 1988 und VÁNDOR, 1990, Abb. 2.

Sl. 26. Utvrda Ozora. Tlocrt podrumskih prostorija palače Filippa Scolaria. A - ulaz u palaču, B - stepenice, C - stepenice u podrum. Prema FELD, 1990., sl. 7.

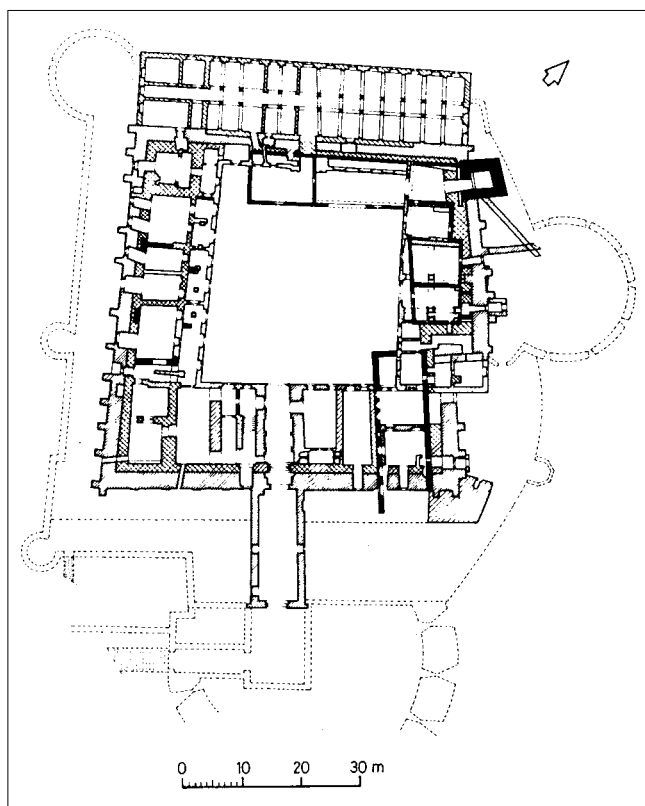
Abb. 26 Festung Ozora. Grundriß der Kellerräume des Palastes von Filippo Scolari. A - Eingang zum Palast; B - Treppe; C - Treppe zum Keller. Nach FELD, 1990, Abb. 7.

Sl. 27. Utvrda Ozora. Tlocrt prostorija prvog kata palače Filippa Scolaria. A - kapela, B - dvorana, C - stepenice. Prema FELD, 1990., sl. 7.

Abb. 27 Festung Ozora. Grundriß der Räumlichkeiten im ersten Stockwerk des Palastes von Filippo Scolari. A - Kapelle; B - Saal; C - Treppe. Nach FELD, 1990, Abb. 7.

Sl. 28. Várpalota. Tlocrt utvrde i palače knezova Iločkih. Prema FÜGEDI, 1986., sl. 21. i CSABA, 1990., sl. 1.

Abb. 28 Várpalota. Grundriß der Festung und des Palastes der Fürsten von Ilok. Nach FÜGEDI, 1986, Abb. 21 und CSABA, 1990, Abb. 1.

kneževske palače, dokazuju visoku razinu tih veza s onodobnom Europom, posebice sa središtima Ugarsko-hrvatskog kraljevstva za vladavine Matije Korvina. Taj je veliki utvrđeni grad,¹⁶ smješten na prastaraj panonskoj prometnici koja je i u srednjem vijeku svjedočila o vojno-političkim zbivanjima i mijenama.¹⁷

Brojne analogije, koje smo u našem radu ukratko prikazali, povezuju otkrivene ostatke tlocrta palače dvora knezova Iločkih s prostorom Karpatske kotline, kojemu Srijem zemljopisno, kulturološki i povijesno gravitira. Sudbinu Srijema, dokazuju to povijesna vrela, uzeli su u svoje ruke moćni knezovi i vojvode Iločki, koji su u Iloku uspostavili utvrđenu raskošnu gotičku rezidenciju po uzoru na slične primjere raskošnih objekata kvadratnog tlorisa sa središnjim dvorištem u srednjovjekovnoj Europi. Taj je kneževski dvor *dinastije* Iločkih održavao veze, kako s kraljevskim središtima dinastije

16 Površina srednjovjekovnog Iloka (5,65 ha), približna je onoj Splita (5,80 ha), a veća je od, primjerice, Poreča (5,63), Trogira (5,62), Rovinja (5,48), Paga (5,35) i Osora (5,19), (MILIĆ, 1995., 155.).

17 Tom prometnicom prolaze, npr. sudionici križarskog pohoda 1096. godine, potom Sigismund Luksemburški 1394. i 1398., odnosno turski sultan Sulejman II. *Veličanstveni* (1494.-1566.), tijekom njegova pohoda godine 1526. na polje kraj Mohača, gdje se naprednom dijelu Europe, zatečenom u punom cvatu, dodjeljivala žalosna povijesna sudbina - opće razaranje, drastična izmjena demografske i, nadasve važne, kulturne slike (ČORALIĆ, 1997., 33.-34.).

Sl. 29. Várpalota 2001. Zapadno pročelje palače Nikole Iločkog. Snimio Ž. T.

Abb. 29 Várpalota 2001. Westliche Stirnseite des Palastes von Nikola von Ilok. Foto Ž. T.

Sl. 30. Várpalota 2001. Detalj gotičkih križnih "čeških" prozora na zapadnom pročelju palače Nikole Iločkog. Snimio Ž. T.

Abb. 30 Várpalota 2001. Detail der gotischen "tschechischen" Vierpaßfenster an der westlichen Stirnseite des Palastes von Nikola von Ilok. Foto Ž. T.

Anjou, pa potom i s Sigismundom Luksemburškim, tako posebice i s kraljevskim dvorom u Budimu u doba vladavine Matije Korvina, suvremenika Nikole Iločkog. U dvoru je Nikola Iločki, kao kralj Bosne, uspostavio kovnicu vlastita novca. Raskoš te feudalne palače možemo dokučiti tek na temelju pokojih detalja opisa Iloka u pisanim izvorima kao i na temelju analogija u Ugarskoj. Prepoznate sveze Iloka s onodobnim okruženjem biti će podcrtavane tijekom budućih opsežnijih usmjerenih arheološko-konzervatorskih istraživanja u Iloku. U okviru tih istraživanja možda će se dobiti jasnija slika funkcije pojedinih prostorija unutar tlocrta palače.

Nastavak arheoloških istraživanja povijesne jezgre grada Iloka trebat će dokazati potpuni tlocrt palače, odnosno pripadajućega središnjeg dvorišta unutar četiri krila dvokatnoga gotičkog objekta kao i, zacijelo, sinkronog zdenca u tom dvorištu (sl. 31.). Podjednako zanimljivom zadaćom čini se istraživanje sjeverozapadnog dijela spomeničkog kompleksa,

Sl. 31. Ilok 2002. godine. Pogled sa sjeverne strane parka na palaču knezova Odescalchi i u prvom planu slike na ostatke temelja palače knezova Iločkih iz 15. stoljeća. Snimio Ž. T.

Abb. 31 Ilok 2002. Blick von der nördlichen Seite des Parks zum Palast der Fürsten Odescalchi; im Vordergrund Überreste der Fundamente des Fürstenpalastes von Ilok aus dem 15. Jahrhundert. Foto Ž. T.

tj. odnosa utvrđene rezidencije - palače i gradskih bedema u sjevernom i zapadnom dijelu kao i prostora ispred ulaza u dvor na istoku. Tek nakon odgovora na ta složena pitanja moći će se pristupiti izradi projekta konzerviranja i prezentiranja toga jedinstvenoga spomeničkog sklopa.

LITERATURA

- ANDRIĆ, S., 1996., Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka, *RadZhp* 29, Zagreb, 21.-39.
- ANDRIĆ, S., 2001., *Potonuli svijet - rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, *BiblioCro* 5, Slavonski Brod
- ANDRIĆ, S., 1999., *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, Povijesna i tekstualna analiza (suizdanje s Maticom hrvatskom Osijek), Osijek
- BRAUDEL, F., 1990., *Civilizacije kroz povijest*, (*Grammaire des Civilisations*), Biblioteka Posebna izdanja, Zagreb
- BUZÁS, G., 2000., Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai, ur. Kollár, Tibor, *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 501.-522.
- BUZÁS, G., SZÖKE, M., 1992., A visegrádi vár és királyi palota a 14 - 15 században, (*Die Burg und der königliche Palast von Visegrad im 14 - 15. Jahrhundert*), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 132.-156.
- CSABA, L., 1992., Újabb kutatások a várpalotai várban, (Neuere Untersuchungen in der Burg von Várpalota) u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 183.-192.
- CZEGLÉDY, I., 1975., "Diósgyőr", Várepítészetünk, (*Castle architecture of Hungary*), Budapest

- ČORALIĆ, L., 1997., *Put, putnici, putovanja, Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb
- DIZDAR, M., ŠOŠTARIĆ, R., JELINČIĆ, K., 2003., Ranorimski grob iz Iloka kao prilog poznavanju romanizacije zapadnog Srijema, *Pril.-Inst.Arheol.Zagrebu* 20, Zagreb
- ENGEL, E., 1993., *Die deutsche Stadt des Mittelalters*, München
- FELD, I., 1992., A 15. századi castrum mint kutatási probléma, (*Das castrum des 15. Jahrhunderts als Forschungsproblem*), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 13.-39.
- FÜGEDI, E., 1977., Var es tarsadalom a 13-14. századi Magyarországon, (*Castle and society in Hungary in the 13th-14th C.*), Budapest
- FÜGEDI, E., 1986., *Castle and society in medieval Hungary (1000-1437)*, *StudHASH* 187, Budapest
- GERE L., 2000., Várak a Szerémségben, (*Tvrđave u Srijemu*), ur. Kollar, *A középkori Dél-Alföld és Szer*, 337.-381.
- GERGELYFFY, A., 1967., A várpalotai vár építési korszakai I., *VMMK* 6, Veszprém, 259.-278.
- GERGELYFFY, A., 1970., "Palota és castrum Palota", (*P. and castrum P.*), *Magyar Műemlékvédelem* V, 1967-1968., Budapest, 125.-145.
- GOETZ, H.-W., 1991., *Leben im Mittelalter vom 7. bis 13. Jahrhundert*, München
- HATĚGAN, I., 1992., Das mittelalterliche Schloss von Temesvár und die von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Schlösser, (Temesvár középkori kastélya és Filippo Scolari által építtetett illetve felújított várépületek a Bánátban), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 268.-275.
- HOLL, I., 1992., A középkori várak feldolgozásának néhány elvi kérdése, (*Einige Fragen zur Forschung der mittelalterlichen Burgen*), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 198.- 202.
- HORVAT, Z., 1996., Zidine i braništa na utvrdama kontinentalne Hrvatske 12-15. st., *Prostor*, 4, 2, Zagreb, 175.-200.
- JAČOV, M., 1990., *Srem na prelomu dva veka*, Beograd
- JELINČIĆ, K., 2003., Rimska keramika iz Iloka, *Pril.Inst.Arheol.Zagrebu* 20, Zagreb
- LOŽNJAK, D., 2002., Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, (*The Bosut group Settlement in the Upper Town of Ilok*), *Pril.Inst.Arheol.Zagrebu* 19, Zagreb, 63.-78.
- KATIČIĆ, R., 1999., *Na kroatističkim raskrižjima, Hrvatski studiji - Studia Croatica, Biblioteka Croaticum* sv. 1., Zagreb
- KUBINYI, A., 1992., Palota - terem, Terminológiai kérdések, ("Palast" und Saal"), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 55.-64.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1968., "Tračko-kimerijska" ostava iz Iloka, *RVM* 15-17, Novi Sad, 31.-42.
- MAŽURAN, I., 1972., *Čudesna Ivana Kapistrana, Miraculla Ioaninis de Capistrano Ilok, A. D. 1460.*, Osijek
- MEDER, F., 2000., Das Projekt "Historischer Stadtkern Ilok", Kulturparks - Tagung 2000., Zagreb, 155.-157.
- MILIĆ, B., 1995., *Razvoj grada kroz stoljeća II., Srednji vijek, Manualia Universitatis Zagradiensis*, Zagreb
- RÉVÉSZ L., 1992., Az ónodi vár régészeti kutatása 1985-89, (*Die Burg von Onod*), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 193.- 197.
- VÁNDOR, L., 1992., A kanizsai vár építési idejének és topográfiájának kérdései, (*Die Fragen der Bauzeit und der Topographie der Burg Kanizsa*), u *Castrum Bene* 2/1990., Budapest, 167.-179.
- VASIĆ, R., 1987., Trakokimerijski, skitski i trako-getske uticaji u jugoslovenskom Podunavlju, *PJZ* V, Sarajevo, 559.-567.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1973., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, MonjZadar* I, Zadar
- VINSKI-GASPARINI, K., 1983., Ostave s područja kulture polja sa žarama, *PJZ* IV, Sarajevo, 665.-667.
- VUKIČEVIĆ-SAMARDŽIJA, D., 1986., Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb, 104.-105. i 165., bilj. 155.
- VUKIČEVIĆ-SAMARDŽIJA, D., 2000., A középkori Újlaki és műemlékei, ur. Kollar, Tibor, *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 475.-500.

ZUSAMMENFASSUNG

Auf den Spuren des mittelalterlichen Palastes der Fürsten von Ilok (Újlaki)

In der vorliegenden Arbeit werden die Ergebnisse der systematischen archäologischen Schutzausgrabungen, vorgenommen 2001-2002 am Standort Odescalchi-Fürstenpalast in Ilok, vorgelegt. Die Ausgrabungen belegen das Bestehen eines angenommenen monumentalen Residenzkomplexes, das sich als der mittelalterliche Hof der Fürsten Nikola und Lovro von Ilok (Újlaki) aus dem 15. Jahrhundert identifizieren läßt.

Im Laufe der gezielten systematischen archäologischen Schutzausgrabungen wurden im nördlichen Hofteil des barocken Odescalchi-Fürstenhofs die Überreste der Grundmauern eines älteren, mittelalterlichen Stratum des architektonischen Erbes entdeckt und nachgewiesen, die eine organische Verbindung zum neuzeitlichen Residenzgebäude herstellen.

In dem ausgegrabenen Stratum wurde ein massives Backsteingebäude entdeckt, welches - aufgrund der Steinfundamente und der Dicke der nördlichen Randmauer von 3,20 m - wahrscheinlich mehrere Stockwerke hatte. Dieses ausgegrabene Gebäudesegment weist die folgenden Charakteristika des gotischen Stils aus: Kellerboden aus gut gemauerten Ziegeln gotischen Formats, massive viereckige gemauerte Pylonen mit behauenen Ecken, beziehungsweise massive Mauerpfeiler (2 Stück) aus Backsteinen. Das entdeckte Segment bildet eigentlich die nördliche Stirnseite und zugleich einen Teil des nördlichen Flügels des Fürstenpalastes von Ilok aus dem 15. Jahrhundert.

In der Ausfüllung, d.h. in den aufgeschütteten Teilen der Kellerräume des planmäßig ausgegrabenen Teils der Anlage stellte die Archäologie zahlreiche bewegliche archäologische Funde aus der urgeschichtlichen, antiken, mittelalterlichen und neuzeitlichen Periode sicher. Es sei darauf hingewiesen, daß zwischen den in der Sondierung vom Jahr 2001 entdeckten gotischen und barocken Mauern sowie unter dem gotischen Kellerboden des Palastes aus dem 15. Jahrhundert (Sonde vom Jahr 2002) im originalen archäologischen Kontext eine äußerst interessante und vielsagende Bestandsaufnahme gemacht werden konnte. Es wurden nämlich einige teilweise ungestörte Schichten, beziehungsweise die archäologische Stratigraphie freigelegt, von der man die wichtigen Etappen aus der Vergangenheit der tausendjährigen Ansiedlung an der Donau erkennen und die vorgefundene grundlegende Faktografie ablesen konnte.

So wurde beispielsweise eine Brandschicht bewiesen, die aufgrund der beweglichen archäologischen Fundgegenstände (Keramik) auf einen möglichen Brand oder auf die Zerstörung einer Siedlung in der Spätbronzezeit hinweist. Dabei wurde auch ein eingegrabenes Objekt von einfacher Holzkonstruktion zerstört, von welchem Tonfragmente sowie Spuren der Löcher von Pfählen freigelegt wurden. Am Übergang vom 8. ins 7. Jahrhundert bestand also wahrscheinlich an der Stelle des späteren Palastes eine Siedlung, die Opfer von Verheerungen und Zerstörungen wurde. Dieses mögliche Szenario

wird mit dem Eindringen des indoeuropäischen Volkes der Kymerer in Verbindung gebracht. Horte, d.h. urgeschichtliche gegrabene Hortfunde mit zeitgenössischen Metallgegenständen, wurden an der Stelle des heutigen Ilok und des nahegelegenen Šarengrad entdeckt. Dies sind materielle Zeugnisse eben der Unruhen, die durch das Eindringen der Kymerer verursacht worden waren.

Unter oder neben den Grundmauern des gotischen Fürstenpalastes von Ilok wurde die Urgeschichte und die Geschichte der Stadt geprägt, von welcher wir nur eine Einzelheit freilegen konnten, dank den neusten archäologischen Konservierungsarbeiten. Von den historischen Änderungen, die Ilok auf die Dauer gezeichnet haben, erfahren wir ebenfalls auch aus dem vielschichtigen und stilistisch unterschiedlichen Erbe, das im Kern des Palastes, d.h. in der bestehenden Architektur unverändert erhalten geblieben ist, welche in ihrem oberirdischen Teil vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zur heutigen Zeit fortbestand. In dieser oberirdischen Stratigrafie des zweistöckigen Palastes sind schon früher Konservierungsausgrabungen erfolgreich vorgenommen worden.

In der Folge werden die notwendigen Stadtschilderungen berücksichtigt, ihr Aufbau und ihre Entwicklung, beziehungsweise vor allem die Rolle des Palastes als Residenz. In diesem Kontext spricht der Autor des weiteren einige wichtige Tatsachen im Zusammenhang mit den Bauprojekten der Paläste aus der Zeit der Herrschaft der Dynastie Anjou in Ungarn an, und danach in der Epoche des Kaisers Sigismund von Luxemburg (1387-1437) und letztendlich des Königs Matthias Corvinus (1458-1490).

Am Ende dieses interessanten Ausflugs in die Vergangenheit auf der Suche nach dem Aussehen der Paläste lernen wir einige analoge Erscheinungen von Residenzbauten im Karpathenbecken kennen. Aus den angeführten Vergleichen geht die Bedeutung des archäologischen Fundes der Grundmauern des vergessenen Projektes einer repräsentativen Residenz, beziehungsweise des Palastes der Fürsten von Ilok in der Stadt Ilok, hervor.

Ilok als Randpunkt auf der spätmittelalterlichen Karte Europas, bedroht durch die sich nähernde islamische Expansion vom Osten, vor allem im Laufe und am Ende des 15. Jahrhunderts - des letzten Jahrhunderts im Mittelalter - und an der Schwelle zu einem neuen Zeitalter - war eng mit den damaligen Machtzentren verbunden. Die freigelegten Einzelheiten der repräsentativen spätmittelalterlichen weltlichen Architektur - des Fürstenpalastes von Ilok - weisen auf die hohe Ebene der Verbindung mit dem seinerzeitigen Europa, besonders mit den Zentren des Ungarisch-

kroatischen Königreichs unter der Herrschaft von Matthias Corvinus, hin. Diese große befestigte Stadt liegt an einer uralten pannonischen Straße, die auch im Mittelalter Zeuge von militärisch-politischen Ereignissen und Veränderungen war.

Zahlreiche in unserer Arbeit kurz dargestellte Analogien verbinden die freigelegten Überreste des Entwurfes des Fürstenpalastes von Ilok mit dem Gebiet des Karpathenbeckens, zu welchem Sirmien geographisch, kulturell und historisch gehört. Das Schicksal von Sirmien nahmen - wie die historischen Quellen beweisen - die mächtigen Fürsten und Herzöge von Ilok in ihre Hände; sie errichteten in Ilok die prunkvolle gotische Festungsanlage nach dem Vorbild ähnlicher Residenzgebäuden im mittelalterlichen Europa: mit einem viereckigen Grundriß mit Zentralhof. Dieser Fürstenhof der Ilok-Dynastie pflegte Kontakte mit den Königshöfen der Anjou-Dynastie, mit Sigismund von Luxemburg, und vor allem auch mit dem königlichen Hof in Budim zur Zeit der Herrschaft von Matthias Corvinus, einem Zeitgenossen von Nikola von Ilok. In seinem Hof errichtete Nikola von Ilok als König von Bosnien eine eigene Münzstätte. Auf den Prunk dieses feudalen Palastes lassen nur einige Details der Schilderung von Ilok in den schriftlichen Quellen sowie die Analogien in Ungarn schließen. Auf die nachgewiesenen Verbindungen zwischen Ilok und seinen Zeitgenossen wird während der künftigen umfassenderen gezielten archäologischen Konservierungsausgrabungen in Ilok immer wieder hingewiesen werden. Im Rahmen dieser Ausgrabungen wird man vielleicht eine deutlichere Vorstellung von der Funktion der einzelnen Räumlichkeiten im Palastkomplex gewinnen können.

Die Erforschung von Ilok hat zum Teil die Vertikale der Kontinuität des Lebens dieser jahrtausendealten Ansiedlung an der Donau aufgeklärt und auf das Bedürfnis nach einer kontinuierlichen, gezielten Erforschung seiner urgeschichtlichen, antiken und mittelalterlichen, sowie seiner neuzeitlichen archäologischen Grundlagen hingewiesen.

Eine Fortsetzung der archäologischen Ausgrabungen im historischen Kern der Stadt Ilok wird wahrscheinlich den vollständigen Grundriß des Palastes, beziehungsweise des Zentralhofs, der von den vier Flügeln der zweistöckigen gotischen Anlage umschlossen ist, und wohl auch eines zur selben Zeit angelegten Brunnens im Hof, belegen. Als gleichermaßen interessante Aufgabe kommt dazu die Ausgrabung im nordwestlichen Teil des Denkmalkomplexes, d.h. der Verbindungsteile zwischen der Festungsanlage - des Palastes - und den Stadtmauern im nördlichen und westlichen Teil, sowie dem Raum vor dem Hofeingang im Osten. Erst nach Aufklärung dieser komplexen Fragen wird man zur Ausarbeitung eines Projektes zur Konservierung und Präsentation dieses einzigartigen Denkmalkomplexes übergehen können.